

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

КАРПОВА Лариса Георгіївна

УДК 371.212.3

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ
ОСВІТНЬО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА
В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Гриньова Валентина Миколаївна,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
завідувачка кафедри початкової і професійної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Антонова Олена Євгеніївна,
Житомирський державний університет імені
Івана Франка,
завідувачка кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Віра Олександрівна
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри педагогіки і соціального
управління;

доктор педагогічних наук, доцент
Саяпіна Світлана Анатоліївна,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет» (м. Слов'янськ),
виконуюча обов'язки декана факультету
гуманітарної та економічної освіти.

Захист відбудеться «05» грудня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04. у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд № 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «04» листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Зеленська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Глобалізаційні процеси у світі, активний розвиток високотехнологічних та інформаційних галузей зумовлюють потребу у формуванні покоління лідерів, інтелектуальний потенціал яких забезпечить сталий розвиток економіки країни на рівні сучасних вимог. Реалізація таких суспільних запитів потребує від освіти розв'язання пріоритетного завдання щодо створення необхідних і достатніх умов для розвитку обдарованих дітей. У зоні особливої уваги здобувачі освіти 8–11 класів, інтелектуальна обдарованість яких проявляється у високих здібностях аналітичного характеру, сформованості системи стійких пізнавальних інтересів, здатності створювати щось нове, високій швидкості протікання розумових процесів тощо.

Підходи до розв'язання цієї проблеми знайшли відображення в низці нормативно-правових документів: законах України «Про загальну середню освіту» (1999, зі змінами), «Про освіту» (2017), де зазначається, що для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей поряд із іншими потрібно відкривати заклади спеціалізованої освіти, зокрема інтернатного типу. Саме вони мають потенціал для розвитку обдарованих учнів у разі забезпечення необхідних предметно-просторових, психологічних, педагогічних та інших умов, які актуалізуються не лише навчанням, а й тим, що учні постійно там проживають, адже школа-інтернат на тривалий час стає для них своєрідною домівкою. Для учнів із сільської місцевості такі заклади освіти є чи не єдиною можливістю розвитку обдарувань.

Реалізувати поставлені завдання можливо за умови створення в закладах загальної середньої освіти інтернатного типу освітньо-розвивальних середовищ, які вибудовуватимуться на вимогах компетентнісного підходу, започаткованих Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016). Актуальність проблеми посилює затверджене Кабінетом Міністрів України «Положення про науковий ліцей та науковий ліцей-інтернат» (2019). Керуючись ними, у процесі формування ключових компетентностей в обдарованих учнів необхідно враховувати структуру когнітивної сфери, їхні вікові особливості, нахили та інтереси, передбачати можливості розвитку різних видів діяльності. Одним із актуальних напрямів стає розвиток інтелектуальних обдарувань учнів юнацького віку в природничо-математичній сфері, оскільки саме вони вже невдовзі поповнять лави студентів закладів вищої освіти й утворять лідерський інтелектуальний потенціал країни.

Аналіз наукової літератури засвідчив значну увагу науковців до порушеної проблеми. Обдарованість вивчається як унікальне психолого-педагогічне явище (О. Антонова, В. Екземплярський, В. Ефроїмсон, Н. Лейтес, В. Мигаль, Р. Пономарьова-Семенова, О. Ридецька, Д. Ушаков, Л. Фоломеєва, Н. Черних, В. Чудновський, Е. Щєбланова, В. Юркевич та ін.), як проблема сучасної освіти (Н. Вінник, Ю. Бабаєва, В. Гриньова, О. Кульчицька, Е. Павлова, В. Панов, С. Саяпіна, Т. Смиківська, Р. Шулигіна, Н. Шумакова та ін.).

Обґрунтовано декілька наукових концепцій обдарованості з погляду різноманітних теоретичних напрямів: інтегративного підходу (Дж. Гілфорд,

Дж. Рензулі, В. Штерн), психології здібностей (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Б. Теплов, В. Шадриков), творчої обдарованості (О. Матюшкін), культурної обдарованості (Л. Виготський, А. Лурія), вікового підходу до інтелектуальної обдарованості (Н. Лейтес), системного підходу (С. Рубінштейн, Б. Теплов), технічної обдарованості (В. Моляко) тощо.

Більшість учених доводять необхідність створення спеціального освітнього середовища для розвитку обдарованої особистості (В. Адольф, В. Алфімов, О. Коваленко, М. Мельник, О. Музика, В. Киричук, О. Науменко, О. Нечаєва, Н. Соколова, І. Удовиченко, В. Ушмарова, Т. Щербакова та ін.). На необхідності створення освітньо-розвивальних середовищ для розкриття обдарувань учнів наполягають і Д. Богоявленська, В. Вихрущ, Н. Гонтаровська, Р. Семенова, Д. Шадриков, О. Шапран, Ю. Шапран, В. Ясвін та інші. У цьому контексті важливо реалізувати розвивальний потенціал освітнього середовища через об'єднання, взаємопов'язування й інтеграцію можливостей і ресурсів закладу освіти (Т. Адарюкова, Г. Білозерська, І. Габа, О. Писарчук, К. Приходченко та ін.). Цих позицій дотримуються й закордонні вчені (К. Геллер, Е. Хані, В. Зірвальд та ін.).

Однак досліджень, які б концентрувалися на проблемі створення освітньо-розвивальних середовищ для розвитку обдарованих дітей в умовах спеціалізованих закладів загальної середньої освіти, украй мало (Л. Афанасьєва, С. Дороніна, Н. Єзерська, Н. Колодій, Е. Мішутіна, В. Покась та ін.). З огляду на це на сьогодні практично відсутнє цілісне уявлення про освітньо-розвивальне середовище; бракує технології створення такого середовища; залишається проблемою визначення необхідних середовищних умов для реалізації вимог сучасної української школи з формування в учнів ключових компетентностей.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю розв'язання низки виявлених у процесі дослідження *суперечностей* між:

- достатньо високим рівнем розробленості в психолого-педагогічній науці питань розвитку обдарованих дітей в умовах закладів загальної середньої освіти та недостатнім використанням цих напрацювань в освітньому процесі спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей;

- розробленістю методологічних і теоретичних основ створення середовищних умов для розвитку обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти та недостатньою їх реалізацією в освітньому процесі відповідних спеціалізованих закладів загальної середньої освіти;

- соціальним запитом суспільства на розвиток обдарованих особистостей як інтелектуального потенціалу країни, здатного до її економічного перетворення з метою забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку, та недостатньою розробленістю науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти, яка гарантовано забезпечувала б розвиток природних обдарувань учнів;

- необхідністю виявлення механізмів формування в обдарованих учнів спеціалізованих закладів загальної середньої освіти ключових компетентностей та недостатньою обґрунтованістю теоретико-методичних основ проектування освітньо-розвивального середовища для виконання цього завдання;

-цілісним уявленням про природу обдарованості та недостатнім його відтворенням у змісті, формах, методах, засобах навчання в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

Таким чином, актуальність, недостатній рівень теоретичної дослідженості та практичної розробленості означеної проблеми, необхідність виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Теоретико-методичні засади створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих педагогічних навчальних закладах» (РК № 1200199U004104); відповідно до проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Проектування розвивального освітнього середовища КЗ «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів “Обдарованість” Харківської обласної ради» (наказ Міністерства освіти і науки України від 26.10.2010 № 1004).

Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 4 від 05.09.2014).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей, яка забезпечить формування в них ключових компетентностей.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Схарактеризувати наукові підходи до розв'язання проблеми створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства.

2. На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури розкрити суть освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти в науковому дискурсі.

3. Визначити теоретичні засади формування обдарованих дітей в умовах освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти.

4. Обґрунтувати науково-методичну систему створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей і розробити її модель.

5. Експериментально перевірити результативність науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

6. Визначити необхідне ресурсне забезпечення (предметно-просторове, управлінське, методичне, дидактичне) реалізації науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у спеціалізованих закладах загальної середньої освіти.

7. Уточнити показники методики експертизи освітнього середовища; критерії, показники, рівні сформованості ключових компетентностей обдарованих учнів; конкретизувати зміст факторно-критеріальних моделей для дослідження компетентностей педагогів (креативної, методичної, дослідницької).

Об'єкт дослідження: організація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

Предмет дослідження: науково-методична система створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

Концепція дослідження ґрунтується на провідній ідеї щодо необхідності створення в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей такого освітньо-розвивального середовища, яке б відповідало вимогам інноваційності, забезпечувало полісуб'єкту взаємодію його учасників, вимоги з удосконалення компетентностей педагогів задля того, щоб гарантовано забезпечити формування в обдарованих учнів 8–11 класів ключових компетентностей. Досягненню цієї мети сприятиме організація дуальної освіти в умовах кластера як основи проєктування індивідуальної освітньої траєкторії кожного обдарованого учня, впровадження елективних спецкурсів, факультативів, гуртків, дослідницької роботи на творчій основі. Такий підхід дасть змогу актуалізувати природні здібності обдарованої особистості (зокрема природничо-математичні), що позитивно позначиться на її самовираженні та самореалізації як майбутнього лідера держави, який братиме активну участь в економічних, технічних перетвореннях країни. Адже саме в цьому віці основним новоутворенням того, хто навчається, є професійне та особистісне самовизначення, що формується на тлі фізіологічних, психічних і соціальних особистісних змін. Реалізації завдання формування ключових компетентностей обдарованих учнів із урахуванням їхніх здібностей сприятиме науково-методична система створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти.

Концепція дослідження ґрунтується на реалізації таких взаємопов'язаних концептів, як методологічний, теоретичний та технологічний.

1. Методологічний концепт включає фундаментальні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні ідеї, які під час розроблення теоретичних і методичних засад створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей відбивають взаємозв'язок та взаємодію таких методологічних підходів: системного, синергетичного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного, акмеологічного та кластерного. Це дає можливість вибудувати ланцюг взаємопов'язаних кроків для розкриття логіки та формування методологічного підґрунтя дослідження. Основою реалізації методологічного концепту визнано:

- принципи й методи реалізації системного підходу (В. Афанасьєв, І. Блауберг, Ю. Бурменко, І. Прангашвілі, В. Садовський, Г. Щедровицький, Е. Юдін та ін.);

- основні положення синергетичного підходу (О. Князева, С. Курдюмов та ін.) і педагогічної синергетики (В. Буданов, В. Віненко, С. Вітвицька, О. Вознюк, А. Євтодюк, Л. Зоріна, О. Іонова, С. Кульневич, В. Лутай, Т. Назаренко, Г. Нестеренко, О. Остапчук, В. Рибалко, В. Шаповаленко та ін.);

- теорію діяльності та розвитку особистості як суб'єкта діяльності (В. Давидов, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.);

- ідеї та положення особистісно-діяльнісного підходу (І. Бех, Л. Божович, Е. Бондаревська, А. Губа, В. Лозова, О. Пехота, О. Попова, В. Серіков, А. Старєва, В. Сухомлинський, І. Якиманська та ін.);

- теоретичні та прикладні положення акмеологічного підходу (Г. Данилова, А. Деркач, О. Дубасенюк, Л. Кузьменко, Н. Кузьміна, Н. Мачинська, Л. Рибалко, В. Сидоренко, Н. Сіліна та ін.);

- позиції кластерного підходу (Н. Волкова, В. Волобоєв, Т. Волобуєва, Л. Дроздовська, О. Жук, Д. Карпова, Г. П'ятницька, Е. Семикіна, А. Смірнов та ін.).

2. *Теоретичний концепт* визначає систему ідей, концепцій, теорій, положень, без яких неможливе розуміння суті досліджуваного явища, а саме:

- філософські положення теорії наукового пізнання про активну роль особистості в перетворенні дійсності (В. Андрущенко, В. Біблер, К. Гельвецій, М. Каган, В. Кушнір та ін.);

- базові положення про природу обдарованості (Д. Андерсон, О. Антонова, Г. Беттс, Л. Липова, Л. Луценко, Л. Морозова, М. Нейхарт, С. Ренський, Р. Стернберг, Н. Ханецька, С. Цесі, В. Щорс та ін.);

- психологічні основи теорії обдарованості (Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, О. Матюшкін, В. Моляко, Дж. Рензулі та ін.);

- рекомендації щодо виявлення, оцінювання та розвитку обдарованої особистості (І. Бех, Л. Виготський, Дж. Гетцелс, Ф. Джексон, Є. Ільїн, Є. Клімов, О. Кульчицька, Б. Теплов та ін.);

- висновки щодо створення освітнього середовища як системи життєдіяльності особистості та багаторівневої системи чинників, обставин, умов (Т. Водолазська, Н. Гонтаровська, А. Каташов, Г. Коджаспірова, К. Копаниця, Г. Корнетов, Д. Корольов, І. Кучеренко, Л. Куц, Л. Макар, Ю. Мануйлов, М. Матвієнко, Ю. Момот, О. Музика, О. Романовський, Р. Семенова, В. Слободчиков, С. Смолюк, С. Степанов, С. Тарасов, О. Шапран, Ю. Шапран, О. Ярошинська, В. Ясвін та ін.);

- базові положення компетентнісного підходу (А. Андрєєв, В. Введенський, А. Вербицький, І. Гумілевська, І. Гушлевська, Е. Зеєр, С. Золотухіна, О. Пометун, Е. Симанюк та ін.)

- концепції формування компетентного педагога (В. Адольф, Е. Бондаревська, Л. Бурчак, І. Буряк-Габрись, Р. Вернидуб, С. Гончаренко, В. Гончаров, В. Гриньова, О. Дубасенюк, Л. Зеленська, Л. Кайдалова, С. Кульневич, О. Малихін, А. Нафієва, Л. Непорожня, О. Норкіна, Н. Степаненко, Д. Ушаков, А. Шумовська та ін.);

- концепції формування компетентностей учнів (Л. Антоненко, В. Ачкан, Л. Гієнко, В. Гладік, І. Зіненко, Л. Мамчур, О. Назарова, Н. Овсюк, А. Ткачов, І. Трубіна, О. Чанкова, О. Черемісіна, О. Халабузар та ін.).

- сучасні технології, методи та засоби освіти (В. Євдокимов, Ю. Завалевський, Г. Ібрагімов, Р. Каменський, С. Мельник, В. Нищета, О. Пехота, Т. Поштарьова, І. Прокопенко, Л. Романишина, Г. Селевко та ін.);

- наукові підходи до розроблення індивідуальних освітніх траєкторій (О. Гаркович, А. Гормин, Н. Декіна, Н. Лебедева, А. Хуторський та ін.).

3. *Технологічний концепт* передбачає розроблення науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей і її впровадження.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що сформованість ключових компетентностей обдарованих учнів з урахуванням їхніх природних здібностей, суб'єктного досвіду та пізнавальних спроможностей зазнає позитивних змін за умови впровадження в освітній процес спеціалізованого закладу загальної середньої освіти інтернатного типу науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища.

Загальна гіпотеза конкретизована **в часткових** припущеннях, які передбачають, що:

- методологічне обґрунтування науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованому закладі загальної середньої освіти для обдарованих дітей інтегруватиме системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, акмеологічний і кластерний підходи;

- розроблена науково-методична система передбачатиме цілеспрямовану організацію процесу формування ключових компетентностей обдарованих учнів із урахуванням їхніх природничо-математичних здібностей через взаємодію методологічної, змістово-діялісної, моніторингово-коригувальної підсистем та організаційно-педагогічних умов, необхідних для її ефективного функціонування;

- індивідуальна освітня траєкторія обдарованого школяра формуватиметься на основі організації дуальної освіти в умовах кластера;

- буде забезпечена професійно-педагогічна готовність учителів до формування ключових компетентностей обдарованих учнів через сформованість у них креативної, методичної та дослідницької компетентностей.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези застосовано такі **методи дослідження**: *теоретичні*: порівняння та систематизація поглядів учених щодо створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих учнів; аналіз нормативних документів (законів, наказів, положень тощо) – для розроблення теоретичних засад створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей; абстрагування та узагальнення теоретичних положень задля визначення наукового тезаурусу дослідження; моделювання – з метою розроблення моделі науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей; аналіз, синтез ідей наукових праць – для з'ясування особливостей формування компетентностей в учасників освітньо-розвивального середовища; *емпіричні*: спостереження, анкетування, тестування, бесіди, вивчення продуктів діяльності обдарованих учнів – для діагностування рівня сформованості в них обдарувань та ключових компетентностей; метод експертних оцінок, самооцінювання та вивчення досвіду діяльності педагогів – для розроблення факторно-критеріальних моделей з метою дослідження сформованості в них креативної, методичної та дослідницької компетентностей; педагогічний експеримент для перевірки науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах

загальної середньої освіти для обдарованих дітей; *методи математичної статистики*: метод статистичної обробки даних на основі критерію Пірсона для кількісного та якісного аналізу результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у тому, що *вперше*:

- науково обґрунтовано й експериментально перевірено науково-методичну систему створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей (організаційно-педагогічний конструкт, що ґрунтується на принципах науковості, дитиноцентризму, гуманного й дбайливого ставлення до учня, диференціації та індивідуалізації, варіативності, транспарентності, партнерства; спирається на системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, акмеологічний, кластерний підходи; практично реалізується через когерентну взаємодію методологічної (включає мету, методологічні підходи, принципи, функції, зовнішні та внутрішні умови), змістово-діяльнісної (складається з технології створення освітньо-розвивального середовища та необхідних організаційно-педагогічних умов) та моніторингово-коригувальної (містить систему заходів для моніторингу результативності створеної науково-методичної системи та компетентностей учасників середовища) підсистем, синергія яких забезпечує формування ключових компетентностей обдарованих учнів із урахуванням їхніх природних здібностей);

- обґрунтовано модель науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей, яка дала можливість визначити зв'язки між її складовими та з'ясувати канали коригування мети реалізації системи;

- розкрито специфіку технології створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей, яка передбачає послідовне проходження підготовчого, діяльнісно-формуального й рефлексивно-коригувального етапів і реалізацію відповідних організаційно-педагогічних умов (здійснення особистісно спрямованого педагогічного супроводу обдарованого учня; стимулювання вчителів до підвищення професійно-педагогічної готовності зі співпраці з обдарованими учнями; активна взаємодія закладу освіти з різними освітніми та соціальними інституціями);

- запропоновано механізм створення індивідуальної освітньої траєкторії обдарованих учнів на основі організації дуальної освіти через гармонійне поєднання діяльності закладів вищої освіти та спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей як неперервного освітнього ланцюга в умовах кластера, для практичної реалізації якого визначено напрями діяльності, правову основу, підходи до управління та організації взаємодії його учасників.

Уточнено:

- суть концепту «освітньо-розвивальне середовище спеціалізованого закладу загальної середньої освіти для обдарованих дітей» як цілісної динамічної системи ресурсів (предметно-просторових, управлінських, методичних, дидактичних) і впливів (психологічних, педагогічних, діагностичних), що в сукупності сприяють безперервному розвитку обдарованих учнів на основі індивідуальних освітніх

траєкторій, які забезпечують розкриття їхніх здібностей відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації, з одного боку, та соціального запиту на формування ключових компетентностей, з іншого;

- поняття університетської кафедри як інноваційної освітньої структури, створеної на основі принципу соціального партнерства через об'єднання діяльності закладів вищої освіти, наукових установ, позашкільних закладів освіти, громадських організацій і спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей із метою реалізації науково-методичної, науково-дослідницької й освітньо-виховної функцій;

- критерії сформованості ключових компетентностей обдарованих учнів (мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-діяльнісний та рефлексивно-особистісний), їх показники й рівні прояву (високий, середній, низький).

Подальшого розвитку набули:

- теоретичні основи формування особистості обдарованої дитини в умовах освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти, що дало змогу розглянути феномен обдарованості як комплексне явище, зумовлене системою здібностей особистості, розвиток яких уможлиблюється її високим рівнем розумової активності, глибиною мотиваційних та емоційно-вольових процесів, сформованістю самосвідомості й самовідповідальності, системою особистісних індивідуальних якостей, які значною мірою формуються в діяльності в спеціально створених умовах;

- наукові підходи до формування ключових компетентностей обдарованих учнів через моделювання сфер освітньо-розвивального середовища: математична компетентність; інформаційно-цифрова компетентність; основні компетентності у природничих науках і технологіях (когнітивна сфера); спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами; спілкування іноземними мовами; соціальна і громадянська компетентності (соціальна сфера); обізнаність та самовираження у сфері культури; екологічна грамотність і здорове життя (особистісна сфера); ініціативність і підприємливість; уміння вчитися впродовж життя (творча сфера), які забезпечені відповідними формами, методами та засобами навчання;

- моделювання сфер освітньо-розвивального середовища для формування ключових компетентностей обдарованих учнів та професійного простору педагогів на основі застосування діаграми Ейлера – Венна;

- методика застосування кваліметричного підходу як основи моніторингу сформованості компетентностей педагогів (креативної, методичної, дослідницької) через цільове розроблення відповідних факторно-критеріальних моделей, які включають фактори: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний та особистісний.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у *впровадженні* в освітній процес спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища (базовий майданчик – Комунальний заклад «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів “Обдарованість” Харківської обласної ради») та її ресурсного забезпечення (просторово-предметне, управлінське,

методичне, дидактичне). Сформульовані положення, висновки дослідження було реалізовано на рівні методичного забезпечення функціонування відповідної системи: апробовано елективні спецкурси для обдарованих дітей; підготовлено навчально-методичні посібники: «Проектування розвивального освітнього середовища для обдарованих учнів» (у співавторстві з В. Гриньовою), «Професійна компетентність учителя: суть, структура, умови формування» (у співавторстві з В. Гриньовою), «Дослідницька компетентність учителя в умовах співпраці з обдарованою особистістю». Розроблено для Комунального закладу «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів “Обдарованість” Харківської обласної ради» такі документи, як: «Концепція діяльності», «Концепція розвитку», «Положення про систему моніторингових досліджень», «Положення про науково-практичну лабораторію дослідження і розвитку обдарованості учнів», «Положення про лабораторію інформаційних технологій навчання», «Програма експериментальної діяльності школи-лабораторії при АПН України», «Програма створення єдиного інформаційного простору» тощо. Здійснено керівництво дослідно-експериментальною роботою за темою «Проектування розвивального освітнього середовища навчального закладу» на 2010–2015 роки», яка організована згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 26.10.2010 р. № 1004 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі Харківської обласної спеціалізованої школи-інтернату II-III ступенів “Обдарованість”».

Представлений у дисертаційній праці матеріал *може бути використаний* керівниками, методистами та вчителями як спеціалізованих закладів загальної середньої освіти, так і закладів загальної середньої освіти в процесі створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих учнів при переході на старшу профільну школу та організації діяльності наукових ліцеїв-інтернатів; магістрантами, студентами закладів вищої педагогічної освіти в період проходження педагогічних практик, написання магістерських робіт; аспірантами в процесі наукового пошуку шляхів формування обдарованої особистості; фахівцями системи закладів підвищення кваліфікації педагогічних працівників; науковцями й методистами педагогічної галузі під час створення підручників і посібників; учасниками освітнього процесу під час самоосвітньої діяльності.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Комунального закладу «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів “Обдарованість” Харківської обласної ради» (довідка № 184 від 23.03.2019), Комунальної обласної спеціалізованої школи-інтернату II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів «Багато профільний ліцей для обдарованих дітей» (м. Чернівці) (довідка № 48 від 30.05.2019), Русанівського ліцею (м. Київ) (довідка № 01–18/94 від 29.03.2019), Комунального закладу «Рішельєвський ліцей» Одеської обласної ради (довідка № 05/47 від 04.02.2019), Івано-Франківського природничо-математичного ліцею Івано-Франківської міської ради (довідка № 96 від 28.03.2019), Зміївського ліцею № 1 імені двічі Героя Радянського Союзу З. К. Слюсаренка Зміївської районної ради Харківської області (довідка № 01–24/101 від 18.03.2019), Хмельницького ліцею II–III ступенів Хмельницької обласної ради (довідка № 97 від 30.05.2019).

Особистий внесок дисертанта в працях, опублікованих у співавторстві, полягає в обґрунтуванні характеристик освітнього середовища та розробленні

розвивального середовища як соціокультурного й педагогічного простору [2], у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування професійної компетентності вчителя та створенні технології їх реалізації [3], у визначенні особливостей обдарованих дітей [15], систематизації загальних принципів та напрямів роботи з обдарованими дітьми й конкретизації принципів організації освітнього середовища [45], визначенні етапів розвитку учня як особистості [46].

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено на конференціях різних рівнів:

- *міжнародних*: «Модернізація освіти: пошуки, проблеми, перспективи» (Масандра, 2007); «Підсумки розвитку наукової думки» (Івано-Франківськ, 2018); «Universum View 9. Pedagogical sciences» (Чернігів, 2018); «Modernization of the Educational system: world trends and national peculiarities» (Kaunas, 2019); «Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті» (Харків, 2019); «Перший Міжнародний науково-практичний WEB-форум» (Київ – Харків, 2019); «Prospects for the Development of the World» (New York, 2019); «Голос представників голосомовних професій: актуальні проблеми, досвід та інновації» (Харків, 2019);

- *всеукраїнських*: «Моделювання інноваційних систем навчання й виховання обдарованих дітей: теорія і практика» (Харків, 2015);

- *науково-практичних*: «Проблеми реформування педагогічної науки та освіти» (Ужгород, 2019).

Результати дисертації обговорювалися та дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2014–2019 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 46 друкованих працях, із них 41 одноосібна, у тому числі: 1 монографія (одноосібно), 3 навчально-методичних посібники (2 – у співавторстві), 23 статі в наукових фахових виданнях України (22 – одноосібно) і 4 – у міжнародних періодичних виданнях, 10 тез і виступів на конференціях (одноосібно), 5 статей в інших виданнях (3 – одноосібно). Загальний обсяг авторського доробку з теми становить 56 умов. друк. арк.

Кандидатська дисертація на тему «Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи» була захищена у 2004 р. за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел до кожного розділу (усього 920 найменувань, із них 52 – іноземними мовами), 16 додатків (на 360 сторінках). Дисертація містить 18 таблиць (на 11 сторінках), 12 рисунків (на 6 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 860 сторінок, із них основного тексту – 407 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, концепцію та методи дослідження; викладено наукову новизну та визначено практичне значення одержаних результатів; відображено інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження; подано відомості про публікації.

У першому розділі **«Методологічні засади створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти»** проаналізовано наукові підходи до проблеми створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти, уточнено термінологічне поле дослідження та розглянуто феномен освітньо-розвивального середовища в психолого-педагогічному дискурсі.

В основу вибору наукових підходів для розкриття досліджуваної проблеми було покладено тезу про те, що створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти має інноваційний характер і повинно враховувати специфіку формування особистості обдарованої дитини, спиратися на відповідні цьому процесу форми, методи, засоби, умови, а також особливості функціонування такого середовища. Відповідно до цього, науковим підґрунтям дослідження визнано:

- *системний підхід* – забезпечив створення освітньо-розвивального середовища як системи взаємопов'язаних підсистем, які поєднані на засадах цілісності, ієрархічності, структурованості, взаємодії та взаємозв'язку; визначення структури освітньо-розвивального середовища та його функцій; установлення внутрішніх структурно-функційних зв'язків; з'ясування особливостей цього середовища як педагогічної системи, що пов'язана з навколишнім світом;

- *синергетичний підхід* – дав можливість змодельювати освітньо-розвивальне середовище спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей, що самоорганізується, оскільки є відкритою, нелінійною та нерівноважною педагогічною системою, де особистості вчителя й обдарованого школяра постають як складноорганізовані системи, які шукають самовираження та самореалізації;

- *особистісно-діяльнісний підхід* – сприяв урахуванню індивідуально-особистісних особливостей і пріоритетів кожного обдарованого учня; виду, форми вияву обдарованості під час розроблення його індивідуальної освітньої траєкторії та водночас забезпечив формування суб'єктного досвіду в конкретних спеціально створених середовищних умовах спеціалізованого закладу загальної середньої освіти;

- *компетентнісний підхід* – став основою для формування в обдарованих учнів сукупності ключових компетентностей як комплексу взаємопов'язаних смислових орієнтацій обдарованої особистості, її знань, умінь, способів діяльності та цільового розвитку базових компетентностей педагогів, першочергово необхідних для співпраці з обдарованими школярами (креативної, методичної та дослідницької);

- *акмеологічний підхід* – забезпечив формування «акме» як обдарованих учнів, які розуміють соціальну значущість формування ключових компетентностей з урахуванням їхніх обдарувань, так і педагогів через посилення ціннісно-сенсової орієнтації в педагогічній діяльності;

- *кластерний підхід* – дав змогу вийти на принципово новий рівень формування взаємин між спеціалізованими закладами загальної середньої освіти для обдарованих дітей та закладами вищої освіти на основі організації дуальної освіти обдарованих учнів в умовах кластера.

Проведенню дослідження в напрямі вивчення питань створення освітньо-

розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти заважало існування розбіжностей у трактуванні базових понять. Для їх усунення проведено аналіз першоджерел і з'ясовано, що поняття «*середовище*» є складним, багатоаспектним і таким, що розглядається різними науками. Так, на переконання філософів (О. Федій, І. Чайка та ін.), середовище – це простір, у якому людина прокладає свій шлях.

Учені-соціологи (В. Довгополук, А. Кавалеров та ін.) цим терміном позначають сукупність об'єктивних і суб'єктивних соціальних, матеріальних, духовних чинників та умов, що оточують людину, забезпечують її існування, формування, діяльність, самовизначення й самореалізацію.

У свою чергу психологи (І. Габа, О. Вернік, М. Жалдак, Г. Ковальов, В. Рубцов, Ю. Швалб та ін.) убачають у середовищі спеціально організовані умови для формування особистості, сукупність діяльнісно-комунікативних актів і стосунків його учасників, а також можливості для розвитку, що існують у соціальному й просторово-предметному оточенні.

Аналіз та узагальнення педагогічних праць із питань організації *освітнього середовища* (М. Братко, Д. Костюкевич, А. Кух, В. Лізинський, Л. Мартинець та ін.) дав можливість виокремити такі його особливості: цілісність, системність, варіативність, структурованість, відкритість, організованість, комунікативність, гнучкість, культуровідповідність, здатність до самоорганізації та саморозвитку, полісуб'єктність.

Водночас з'ясовано, що структура освітнього середовища не є усталеною й може включати такі компоненти, як: соціально-психологічний (або особистісний), педагогічний (або організаційно-діяльнісний), предметно-просторовий, когнітивний (або змістовий) і комунікативний.

У педагогічних джерелах (О. Музика, Р. Семенова, С. Тарасов та ін.) «освітнє середовище» розглядається в широкому (система життєдіяльності особистості, де здійснюється її розвиток) і вузькому (багаторівнева система особливих чинників) значеннях.

У сучасній науковій літературі розглядають різні типи середовищ, наприклад, виокремлюють продуктивне середовище пізнання (Л. Жадан, В. Жадан), інтегроване освітнє середовище (П. Таланчук, К. Кальченко, Г. Нікуліна), виховне середовище (Р. Малишевський), соціально-виховне середовище (С. Мукомел), соціально-освітнє середовище (Т. Адарюкова), соціокультурне середовище (К. Дубич), освітнє середовище (Г. Каджаспирова, А. Каджаспиров), інформаційно-освітнє середовище (Д. Денисов, Н. Моїсеєнко, М. Моїсеєнко, О. Семеріков), віртуальне освітнє середовище (Є. Співаковська) та ін.

У процесі наукового пошуку (Г. Білозерська, В. Панов, О. Писарчук, Р. Семенова) виявлено, що однією з важливих характеристик освітнього середовища закладу освіти є його розвивальний потенціал, який розкривається через об'єднання, взаємозв'язок та інтеграцію всіх можливостей і ресурсів закладу освіти як освітнього середовища, спрямованого на загальний розвиток його учасників. Тож актуальним є створення саме розвивального середовища для обдарованих учнів задля того, щоб кожен з них мав особисту територію розвитку.

На основі аналізу освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти

за кордоном (М. Зуєв, М. Гальченко, О. Золотарьова, Ю. Козлова, О. Мідик, О. Ніколаєва, О. Ноздрачова, Г. Руда, В. Тесленко, Т. Харченко та ін.) виявлено існування багатоваріантності освітньо-розвивальних середовищ для обдарованих дітей. З'ясовано суть таких моделей створення освітнього середовища, як еколого-особистісна (В. Ясвін), комунікативно орієнтована (В. Рубцов), антрополого-психологічна (В. Слободчиков), модель психодидактичного середовища (В. Давидов, В. Лебедева, В. Орлов), екопсихологічна модель (В. Панов). За підсумками їх зіставлення в дослідженні базовою обрано еколого-особистісну модель як таку, що найбільше сприяє саморозвитку та самовдосконаленню всіх учасників освітнього процесу.

На підставі аналізу роботи авторських шкіл (С. Бойко, М. Гузик та ін.) зроблено важливий для дослідження висновок про те, що освітнє середовище в закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей інтернатного типу повинно відповідати вимогам варіативності, різнорівневості, особистісної орієнтації й відкритості. Ці орієнтири враховано під час дослідно-експериментальної роботи.

У другому розділі **«Теоретичні основи формування особистості обдарованої дитини в умовах освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти»** проаналізовано обдарованість особистості як наукову проблему, проведено аналіз підходів до формування обдарованої особистості в зарубіжній теорії та практиці, визначено вимоги до створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

З'ясовано, що на сьогодні немає єдиного науково обґрунтованого поняття «обдарованість» (Л. Липова, Л. Луценко, Л. Морозова, С. Ренський, Н. Ханецька, В. Щорс та ін.). Поглиблений аналіз наукових підходів до визначення його суті (Д. Андерсон, Г. Беттс, О. Матюшкін, М. Нейхарт, В. Панов, Р. Стернберг та ін.) дав можливість установити, що це поняття розуміють як: а) індивідуальні психологічні ресурси особистості, які закладені природою; б) досить складну за своєю природою психологічну якість особистості, де вирішальною є мотивація; в) комплексне явище психіки людини, яке включає єдність інтелекту, творчості та мотивації.

Аналіз підходів українських учених та науковців пострадянського простору (І. Сікорський, О. Лазурський, В. Екземплярський, О. Кульчицька та ін.) до проблеми обдарованості підтвердив, що це поняття є комплексним, складним, тісно пов'язаним із показниками особистісної спроможності й особливими психофізіологічними характеристиками особистості, які забезпечують високі показники успіху в діяльності.

Свідченням того, що проблема обдарованості перебувала в центрі уваги науковців досить тривалий час і досліджувалася представниками різних галузей наукового знання, стало визначення в дисертації п'яти етапів формування поглядів на цей феномен.

Установлено, що поняття «обдарованість» тісно пов'язане з такими поняттями, як «талант», «геніальність» та «здібності». На основі аналізу праць учених (Ю. Гільбух, Є. Ільїн, В. Штерн, С. Рубінштейн та ін.) поняття «талант» у дисертації трактується як високий рівень розвитку здібностей особистості, які проявляються в її досягненнях у певних сферах діяльності; «геніальність» – як

найвищий ступінь прояву таланту, що може реалізовуватися в економічній, творчій, науковій та інших сферах, які мають важливе значення для розвитку людства. З огляду на це, *обдарованість розглядається як передумова таланту та геніальності.*

Аналіз різних наукових концепцій (інтегративного підходу до обдарованості, психології здібностей, творчої та культурної обдарованості, вікового підходу до інтелектуальної обдарованості, технічної обдарованості та ін.) дав можливість розглядати *обдарованість як комплексне явище, зумовлене системою здібностей особистості, розвиток яких уможливорюється її високим рівнем розумової активності, глибиною мотиваційних та емоційно-вольових процесів, сформованістю самосвідомості й самовідповідальності, системою індивідуальних якостей, які значною мірою формуються в діяльності в спеціально створеному освітньо-розвивальному середовищі.*

На основі аналізу низки праць (В. Ефроїмсон, Н. Лейтес, Г. Мелхорн, Р. Пономарьова-Семенова, В. Чудновський, В. Юркевич та ін.), вивчення моделей обдарованості (О. Кульчицька, В. Моляко, О. Музика, В. Рибалка) визначено, що основними ознаками, які характеризують обдарованість, є: інтелект; видатні загальні, пізнавальні, психомоторні здібності; актуалізована мотиваційна сфера; некогнітивні особистісні характеристики та креативність.

Установлено різні підходи до класифікації видів обдарованості (Н. Лейтес, В. Моляко, В. Чудновський, В. Юркевич та ін.). За основу в дисертації взято класифікацію, представлену в «Робочій концепції обдарованості», розробленій авторським колективом на чолі з Д. Богоявленською. Класифікація ґрунтується на таких критеріях обдарованості особистості, як форма прояву (явна й прихована), ступінь сформованості (актуальна й потенційна), вікові особливості (рання й пізня), широта прояву (загальна й спеціальна) та види діяльності (інтелектуальна, академічна, лідерська, художня, практична, творча тощо).

У дисертації акцентовано увагу на умовах, необхідних для розвитку інтелектуально здібних учнів. Серед чинників, що зумовлюють проявлення основних компонентів ядра обдарованості, визнано такі: спадковість, середовище, виховання, досвід діяльності, особливості емоційно-вольової сфери, наявність системи цінностей та випадковість (О. Антонова). Доведено, що основу обдарованості становлять задатки, які розвиваються завдяки впливу різних чинників навколишнього середовища, зокрема й освітньо-розвивального (Н. Вінник, О. Лазурський, В. Щорс та ін.).

Аналіз зарубіжної педагогічної та психологічної літератури (Д. Векслер, Г. Гарднер, Ф. Мьонкс, А. Роацці, Дж. Ролофс, М. Сандерс, В. Штерн та ін.) уможливив поглиблення розуміння суті обдарованості. Вивчення та зіставлення найбільш відомих моделей обдарованості європейських та американських дослідників (теорія когнітивного розвитку Дж. Андерсона, теорія множинного інтелекту Г. Гарднера, біоекологічна теорія інтелекту С. Цесі) стали підґрунтям для обрання базовою в дослідженні типологічної багатовимірної моделі (Дж. Рензулі).

На підставі аналізу праць учених (К. Геллер, Е. Хані, В. Зірвальд) визначено, що одним із головних чинників впливу на розвиток обдарованої особистості, є шкільне середовище.

Під час наукового пошуку з'ясовано, що вчені (О. Музика, Р. Семенова, О. Шапран, Ю. Шапран, Т. Щербакова та ін.) виокремили педагогічні умови створення й функціонування освітнього середовища: його побудова на основі гуманістичного й особистісно-орієнтованого підходів з урахуванням партнерського співробітництва, довіра та повага до всіх його суб'єктів; спрямованість викладачів, адміністрації, учнів на цінності пізнання, творчої діяльності особистості; практична діяльність учнів і педагогів у творчому пошуці; ефективне використання матеріально-технічних, науково-методичних і кадрових можливостей закладів освіти; застосування інноваційних технологій навчання, доступність численних можливостей для різних видів пізнавальної діяльності учнів; спокійне ставлення до невдач учнів, високий рівень толерантності з боку педагогів тощо. Саме ці умови було взято до уваги в процесі розроблення науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

Водночас, спираючись на системний та акмеологічний підходи, ураховуючи висновки вчених щодо професіоналізму сучасного педагога (В. Адольф, Л. Бурчак, Р. Вернидуб, Е. Нагреллі, О. Норкіна, Н. Степаненко, А. Шумовська та ін.), беручи за основу тенденції розвитку сучасної вітчизняної школи, серед компетентностей, які є найбільш важливими для педагогів у їхній співпраці з обдарованими учнями, як базові виокремили креативну, методичну (як основу проєктування інноваційних технологій) та дослідницьку компетентності.

З'ясовано, що перед спеціалізованими закладами загальної середньої освіти постає завдання створення освітньо-розвивального середовища з метою реалізації запитів нової української школи в напрямі формування в обдарованих учнів ключових компетентностей. Особливу групу становлять заклади інтернатного типу для обдарованих дітей із сільської місцевості (Житомирська загальноосвітня школа-інтернат багатопрофільного спрямування для здібної та обдарованої молоді із сільської місцевості, Івано-Франківський академічний лицей-інтернат та ін.). На основі аналізу їх діяльності, вивчення наукової літератури (Т. Ковальчук, О. Косінська, Б. Лисенко, І. Сопівник, О. Фещук) та досвіду закладу освіти, на базі якого проводилось дослідження (комунальний заклад «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів "Обдарованість" Харківської обласної ради»), визначено особливості цього контингенту обдарованих учнів і з'ясовано вимоги до формування освітньо-розвивального середовища за цих умов. Серед них: розбудова середовища на основі сучасних методологічних підходів і принципів; застосування в цьому процесі науково обґрунтованих технологій, які забезпечать умови для розвитку обдарувань учнів; посилення зв'язків із зовнішнім середовищем і в першу чергу із закладами вищої освіти для організації дуальної освіти в умовах кластера як основи розроблення індивідуальних освітніх траєкторій; регулярний моніторинг стану освітньо-розвивального середовища закладу освіти, розвитку обдарованих учнів взагалі та сформованості в них ключових компетентностей зокрема, а також стану професійно-педагогічної готовності вчителів до співпраці з обдарованими учнями завдяки сформованості в них креативної, методичної та дослідницької компетентностей як базових; створення системи діагностичних заходів для виявлення та дослідження розвитку природних здібностей тих, хто

навчається; посилена увага до зміцнення родинних зв'язків; об'єднання зусиль усіх учасників середовища (педагогів, учнів, батьків, представників громади та ін.) на основі їхньої полісуб'єктної взаємодії.

Проведений аналіз дав підстави *трактувати освітньо-розвивальне середовище спеціалізованого закладу загальної середньої освіти для обдарованих дітей як цілісну динамічну систему взаємопов'язаних ресурсів (предметно-просторових, управлінських, методичних, дидактичних) і впливів (психологічних, педагогічних, діагностичних), що в сукупності сприяють безперервному розвитку обдарованих учнів на основі індивідуальних освітніх траєкторій, які забезпечують розкриття їхніх здібностей відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації, з одного боку, та соціального запиту на формування ключових компетентностей, з іншого.*

У третьому розділі **«Обґрунтування науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей»** схарактеризовано суть науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей; уточнено зміст і функції підсистем та розроблено її модель.

На підставі результатів наукових пошуків учених (Б. Задоров, О. Мастикаш, С. Мельник, Т. Пушкар, І. Осадчий, А. Теплицька, Ю. Сурмін та ін.) запропоновано алгоритм розроблення та реалізації науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей, який складається із сукупності таких кроків: установлення її мети; визначення функцій науково-методичної системи; з'ясування суті підсистем; визначення її зв'язків із середовищем; побудова моделі науково-методичної системи через застосування символічної основи.

Наступним кроком є впровадження науково-методичної системи в практику роботи спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей та переведення їх діяльності в новий режим функціонування.

Мета науково-методичної системи дослідження розглядається як її системотвірний чинник, який має ієрархічну структуру, через що вибудовується на стратегічному та тактичному рівнях як дерево цілей. Установлено, що стратегічною метою дослідження є створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованого закладу загальної середньої освіти для обдарованих дітей. Тактичний рівень мети є бінарним за структурою й передбачає формування ключових компетентностей обдарованих учнів і базових компетентностей педагогів.

Відповідно до акмеологічного, системного, компетентнісного, кластерного й особистісно-діяльнісного підходів, особливостей розвитку сучасної вітчизняної школи, напрацювань учених (Н. Гонтаровська, А. Каташов, В. Ясвін та ін.) для досягнення тактичної мети щодо формування ключових компетентностей обдарованих учнів в освітньо-розвивальному середовищі спеціалізованого закладу загальної середньої освіти були виділені такі сфери, як когнітивна, соціальна, творча й особистісна, які моделювалися на основі діаграми Ейлера – Венна.

Мета когнітивної сфери полягає у реалізації заходів для того, щоб обдарований учень міг на високому рівні оволодіти як програмним матеріалом

із предмета, так і метапредметним. Досягненню цієї мети сприяє застосування дуальної освіти в умовах кластера. У пріоритеті цієї сфери – формування таких компетентностей, як математична, інформаційно-цифрова, основні компетентності у природничих науках і технологіях.

Мета соціальної сфери передбачає забезпечення взаємодії обдарованої особистості як представника соціуму з внутрішнім і зовнішнім середовищами закладу освіти. Важливого значення тут набуває полісуб'єктна взаємодія учасників освітньо-розвивального середовища. У цій сфері в пріоритеті такі компетентності, як спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами; спілкування іноземними мовами; соціальна та громадянська компетентності.

Мета творчої сфери реалізується в площині створення сприятливого підґрунтя для розкриття потенціалу обдарованої особистості через застосування в освітньому процесі інноваційних технологій, комплексної роботи школярів в умовах кластера за напрямом спеціалізації, організації науково-дослідницької діяльності. Це значною мірою впливає на формування таких компетентностей, як ініціативність і підприємливість; уміння вчитися впродовж життя.

Мета особистісної сфери полягає в реалізації заходів для розкриття та розвитку особистісних якостей обдарованого учня. Цьому значною мірою сприяють індивідуальні освітні траєкторії. У цій сфері перевага надається формуванню таких компетентностей, як обізнаність та самовираження у сфері культури; екологічна грамотність і здорове життя.

У цілому сформовані ключові компетентності дають можливість повною мірою забезпечити умови для самовираження та самореалізації обдарованих учнів.

Визначено домінуючі *форми* формування ключових компетентностей обдарованих учнів у запропонованих сферах (уроки-семінари, конференції, форуми, брифінги, квести, дебати, інтерактивні уроки, інтегровані уроки, проблемні уроки, відео-уроки, гурткова робота, конкурси, олімпіади тощо); *методи* (кооперативного навчання: робота в парах і групах, коло ідей; колективно-групового навчання: мікрофон, мозковий штурм; технології ситуативного моделювання: імітаційна гра, рольова гра; тренінг; кейс-метод; метод проєктів; метод синектики; метод фокальних об'єктів тощо) й *засоби* (друковані: підручники, робочі зошити; екранно-звукові: навчальні відеофільми, електронні презентації, аудіозаписи; програмні засоби навчання; контрольні-діагностичні системи; інформаційно-пошукові довідкові системи; інтернет-бібліотеки; віртуальні лабораторії тощо).

Досягнення тактичної мети дослідження щодо формування компетентностей педагогів відбувалося відповідно до системного, компетентнісного й акмеологічного підходів, положень теорії освітнього простору. Моделювання професійного простору педагогічних працівників проводилося також на основі діаграми Ейлера – Венна.

Підсумком цієї роботи стало авторське визначення *професійного простору формування компетентностей педагога для роботи з обдарованими учнями як динамічного субстанційного утворення, яке забезпечує необхідні та достатні умови для формування в них креативної, методичної та дослідницької компетентностей як базової професійної основи розкриття обдарувань тих, хто навчається.*

Із урахуванням суспільних вимог, результатів аналізу підходів науковців до функціональних завдань освітнього середовища (О. В'язова, О. Левіт, А. Каташов, О. Писарчук та ін.) виокремлено пріоритетні *функції* науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей: розвивальну, управлінсько-організаційну, методично-технологічну, інтегровальну та регулювальну.

На основі застосування системного підходу як такого, що реалізує принципи цілісності та циклічності щодо функціонування освітньо-розвивального середовища, з урахуванням емерджентних синергетичних властивостей системи дослідження та наукових підходів учених (М. Григор'єва, Г. Ковальов, Є. Лактіонова, О. Писарчук, І. Шумілова та ін.) до складу науково-методичної системи введено методологічну, змістово-діяльнісну та моніторингово-коригувальну підсистеми.

Методологічна підсистема розглядалася як компонент, який забезпечує відповідну науково-методичну систему ґрунтовною науковою основою (методологічними підходами, принципами тощо). До методологічних підходів увійшли системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, акмеологічний і кластерний.

Згідно з положеннями праць таких учених, як В. Давидов, В. Зінченко, О. Леонт'єв, К. Роджерс, С. Рубінштейн, визначено принципи, на яких базується науково-методична система, а саме:

- *принцип науковості* – реалізується через активне застосування наукових теорій, підходів, технологій до формування обдарованої особистості взагалі та ключових компетентностей у неї зокрема. Цьому сприяє співпраця спеціалізованого закладу загальної середньої освіти для обдарованих дітей з Міністерством освіти і науки України, провідними науковими закладами України у сфері освіти тощо;

- *принцип дитиноцентризму* – дає можливість поставити обдарованого учня як основного споживача освітніх послуг у центр освітньо-розвивального середовища, створеного на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти, і реалізувати в такий спосіб одну з головних ідей Концепції «Нова українська школа» – ідею про неповторність кожної дитини, яка наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями;

- *принцип гуманного й дбайливого ставлення до дитини* – доповнює попередній принцип із наголосом на реалізацію ідеї комфортності середовища, тобто створення в закладі освіти атмосфери добра, взаєморозуміння, творчого співробітництва;

- *принцип диференціації та індивідуалізації* – забезпечує врахування фізичних, психологічних особливостей обдарованих учнів під час навчання. Цей принцип в умовах нашого дослідження дає змогу провести формування класів за результатами діагностики здібностей учнів, а в самому класі забезпечує реалізацію ще й принципу індивідуалізації як основи організації індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня з урахуванням його обдарувань;

- *принцип варіативності* – передбачає такі гнучкі та динамічні освітні напрями в освітньо-розвивальному середовищі, які дають змогу створити оптимальні умови розвитку та реалізації природних задатків, нахилів та інтересів кожного обдарованого учня;

- *принцип транспарентності* – гарантує додержання вимог щодо прозорості в комунікаціях, інформаційній взаємодії, доступності в співпраці з усіма учасниками середовища;

- *принцип партнерства* – значною мірою доповнює принцип транспарентності й реалізує основні підходи щодо організації спілкування, взаємодії та співпраці між учителями, учнями, родиною та іншими учасниками освітньо-розвивального середовища на засадах полісуб'єктності.

Змістово-діяльнісна підсистема має за мету формування в обдарованих учнів ключових компетентностей із урахуванням їхніх здібностей через застосування удосконалених змісту, форм, методів і засобів навчання. Підсистема включає технологію створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованого закладу загальної середньої освіти для обдарованих дітей та ефективні за цих обставин організаційно-педагогічні умови.

Доведено, що досягнення мети й розв'язання завдань створеної технології здійснюється під час реалізації підготовчого, діяльнісно-формувального та рефлексивно-коригувального етапів.

Мета підготовчого етапу полягає в проведенні попередніх просторово-предметних (створення сучасно обладнаних кабінетів для навчання; комп'ютерних класів; спортивної, тренажерної та актової зал; бібліотеки; спальних корпусів; харчоблоку з їдальнею; медичного блоку з ізолятором тощо); управлінських (розроблення концепцій: розвитку закладу освіти, його матеріально-технічної бази та фінансово-господарської діяльності; комплексу положень для забезпечення діяльності закладу освіти в нових умовах; серію угод з різними закладами освіти та організаціями тощо), методичних (програми елективних і факультативних курсів за спеціалізаціями учнів, навчально-методичних посібників для формування компетентностей педагогів тощо) заходів. На цьому етапі психологічна лабораторія має здійснювати вхідну діагностику обдарувань учнів для визначення спеціалізації їхньої освіти. Необхідно створити умови для вдосконалення компетентностей педагогічних працівників для того, щоб підготувати їх до роботи з обдарованими учнями.

Метою діялісно-формувального етапу є забезпечення комплексного підходу до системної організації визначених сфер середовища для формування ключових компетентностей обдарованих учнів з виділенням тих із них, які відповідають природним здібностям школярів й ураховуються під час створення індивідуальних освітніх траєкторій.

Метою рефлексивно-коригувального етапу визнано коригування навчально-методичного інструментарію формування ключових компетентностей обдарованих учнів на основі рефлексивної діяльності учасників освітньо-розвивального середовища.

Доведено, що для успішної реалізації технології необхідно чітко дотримуватися втілення таких організаційно-педагогічних умов, як: здійснення особистісно спрямованого педагогічного супроводу обдарованого учня; стимулювання вчителів до підвищення професійно-педагогічної готовності зі співпраці з обдарованими учнями; активна взаємодія закладу освіти з різними освітніми та соціальними інституціями.

Зазначимо, що необхідність уведення умови щодо здійснення особистісно спрямованого педагогічного супроводу обдарованого учня підтвердило проведені пілотне дослідження серед 2336 педагогів закладів загальної середньої освіти з різних регіонів України. 87,4 % респондентів наголосили на тому, що обдарований учень потребує особливого педагогічного супроводу.

Моніторингово-коригувальна підсистема визначала бажаний стан функціонування науково-методичної системи через моніторинг як самого освітньо-розвивального середовища, так і сформованості компетентностей його учасників для подальшого внесення змін (у разі необхідності) задля досягнення її мети.

Значну увагу було приділено *критеріальній базі* дослідження. Для визначення стану сформованості освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей модифіковано методіку експертизи освітнього середовища школи (В. Ясвін).

Із урахуванням досліджень науковців щодо структури компетентностей учня (Л. Антоненко, Л. Гієнко, В. Гладік, І. Зіненко, О. Назарова, А. Ткачов та ін.) визначено критерії для виявлення сформованості ключових компетентностей учнів (мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-діяльнісний та рефлексивно-особистісний), їх показники й рівні прояву (високий, середній, низький).

Для дослідження рівня сформованості компетентностей педагогів (креативної, методичної та дослідницької) проведено цільове розроблення відповідних факторно-критеріальних моделей на основі таких факторів, як мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний та особистісний. Для їх розроблення було залучено групу експертів.

Спираючись на напрацювання таких науковців, як А. Дахін, А. Остапенко, Д. Новіков, К. Приходченко, А. Семенова та ін., здійснено моделювання науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей (рис. 1).

У четвертому розділі **«Експериментальна перевірка науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей»** розкрито особливості організації експериментальної роботи, представлено зміст реалізації науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей і проаналізовано результати експериментальної роботи.

Із метою перевірки гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент на базі Комунального закладу «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів «Обдарованість» Харківської обласної ради (далі – СШ «Обдарованість») протягом 2009–2018 рр. Згідно зі статутом організується профільне навчання за природничо-математичним та технологічним напрямками. У цьому закладі освіти навчаються переважно діти із сільської місцевості.

Проведенню педагогічного експерименту передувало пілотне дослідження, яким було охоплено 2336 педагогів закладів загальної середньої освіти з різних регіонів України; 877 учнів та 62 педагогічних працівники СШ «Обдарованість». У педагогічному експерименті брали участь 73 обдарованих учні та 26 учителів-предметників.

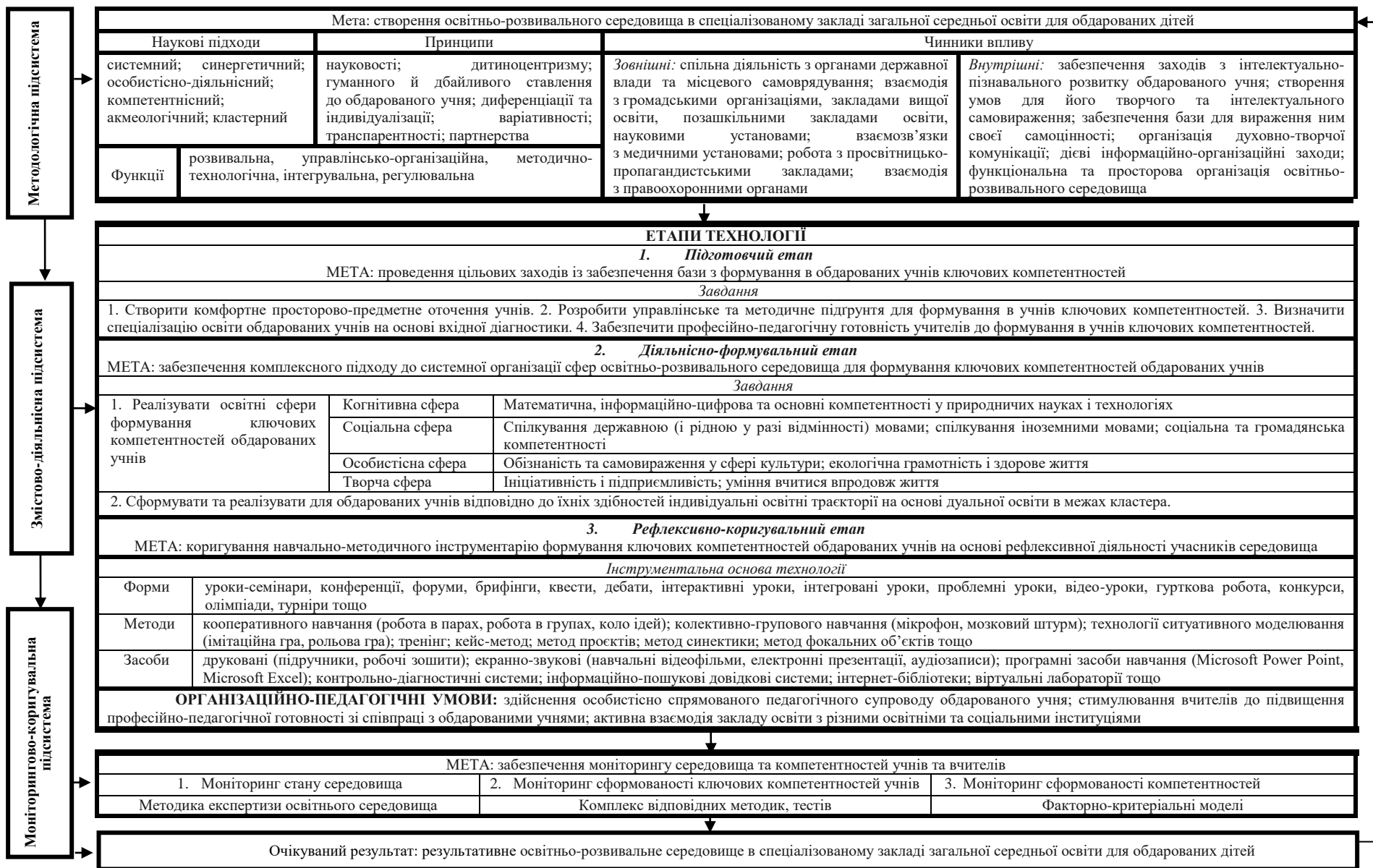

Рис. 1. Модель науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей

Програма експериментальної роботи передбачала реалізацію двох фаз, кожна з яких мала три етапи «класичного» педагогічного експерименту: констатувальний, формувальний і контрольний. Загалом педагогічний експеримент був спрямований на реалізацію розробленої і теоретично обґрунтованої в дослідженні науково-методичної системи та на визначення її впливу на сформованість ключових компетентностей обдарованих учнів.

Метою першої фази експерименту було створення освітньо-розвивального середовища як підґрунтя для формування ключових компетентностей обдарованих учнів. У межах другої фази перевірявся вплив середовища на зазначені компетентності обдарованих здобувачів освіти.

І фаза експерименту. *Констатувальний етап* на цій фазі (2009 р.) передбачав розв'язання таких завдань: уточнити параметри й показники експертизи освітньо-розвивального середовища та критеріальну базу професійно-педагогічної готовності вчителів до формування ключових компетентностей обдарованих учнів і на цій основі з'ясувати сформованість освітньо-розвивального середовища в СШ «Обдарованість» й визначити рівень сформованості професійно-педагогічної готовності вчителів експериментального закладу освіти до формування ключових компетентностей у тих, що навчаються.

За підсумками цього етапу було встановлено, що освітньо-розвивальне середовище у відповідному закладі освіти сформовано на досить низькому рівні; незважаючи на обдарованість, лише незначна кількість учнів демонструвала високий рівень якості знань (у середньому показник становив 18 %).

У вчителів сформованість креативної, методичної та дослідницької компетентностей перебувала на достатньому та низькому рівнях, які відповідно становили: для креативної компетентності – 42 % та 23 %, методичної – 48 % та 20 %, дослідницької – 56 % та 12 %.

Формувальний етап першої фази експерименту (2010–2014 рр.) був спрямований на створення освітньо-розвивального середовища в експериментальному закладі освіти відповідно до програми дослідно-експериментальної роботи за темою «Проектування розвивального освітнього середовища навчального закладу на 2010–2015 роки» (згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 26.10.2010 № 1004 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі Харківської обласної спеціалізованої школи-інтернату II-III ступенів «Обдарованість»). Заклад освіти мав статус школи-лабораторії при Академії педагогічних наук України.

У цей період було проведено *підготовчий етап технології* реалізації науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища, який передбачав виконання таких завдань: забезпечити комфортне просторово-предметне оточення обдарованих учнів; розробити управлінське та методичне підґрунтя для формування ключових компетентностей школярів та забезпечити професійно-педагогічну готовність учителів до формування ключових компетентностей обдарованих учнів.

Експериментальну роботу здійснювали відповідно до визначених у *методологічній підсистемі* теоретико-методологічних засад (концептуальних підходів, принципів).

Для забезпечення комфортного просторово-предметного оточення обдарованих учнів було розроблено «Концепцію розвитку матеріально-технічної бази та фінансово-господарської діяльності закладу освіти». Результатом її втілення стали п'ятнадцять сучасно обладнаних кабінетів для навчання; два комп'ютерних класи; спортивна, тренажерна та актова зали; кабінет обслуговувальної праці; слюсарна та механічна майстерні; бібліотека (28 560 одиниць підручників, навчально-методичної та художньої літератури); мультимедійне обладнання; два спальних корпуси з комфортними умовами проживання; харчоблок із їдальнею; медичний блок з ізолятором; пральня та транспортні засоби.

Із метою забезпечення управлінського підґрунтя для формування компетентностей обдарованих учнів в умовах освітньо-розвивального середовища закладу освіти було: розроблено й упроваджено «Концепцію розвитку», «Концепцію діяльності» закладу освіти та інші; укладено угоду про науково-методичне співробітництво з Інститутом педагогіки Національної академії педагогічних наук України (лабораторії педагогічних інновацій); розроблено «Положення про науково-практичну лабораторію дослідження і розвитку обдарованості учнів», «Положення про лабораторію інформаційних технологій навчання», «Програму створення єдиного інформаційного простору».

Досвід педагогічного колективу зі створення освітньо-розвивального середовища було узагальнено й оприлюднено на III і VI міжнародних виставках «Сучасні заклади освіти» за темами: «Проектування розвивального освітнього середовища навчального закладу» (2012 р.) та «Моніторинг розвивального освітнього середовища школи-інтернату» (2015 р.). За результатами оцінки журі цих виставок СШ «Обдарованість» двічі була нагороджена найвищими відзнаками – золотою медаллю та дипломом першого ступеня.

Для забезпечення професійно-педагогічної готовності вчителів до формування ключових компетентностей обдарованих учнів в умовах освітньо-розвивального середовища було розроблено програму «Сучасний педагог-інноватор». Нею передбачалося проведення циклу семінарських занять відповідно до авторської програми «Взаємодія педагога-інноватора з обдарованими учнями». За результатами її реалізації було проведено конференції, науково-методичні семінари, «круглі столи» та наради з проблем діяльності вчителів в умовах освітньо-розвивального середовища.

Наукове керівництво програмою професійного зростання вчителів СШ «Обдарованість», консультування педагогів забезпечував Науково-дослідний інститут педагогіки імені В. О. Сухомлинського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Сформованості компетентностей учителів сприяла участь педагогічного колективу в науково-практичних конференціях різних рівнів: міжнародних – «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Київ, 2013), «Сучасні проблеми математики, механіки, інформатики» (Харків, 2013); всеукраїнських – «Моделювання особистісно-розвивального середовища обдарованої дитини» (Київ, 2011); «Створення регіональної організаційно-методичної моделі педагогічного супроводу обдарованої учнівської молоді» (Харків, 2011) та ін.; у «круглому столі» Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди на

тему «Співробітництво з ЗВО як умова інноваційного розвитку загальноосвітнього навчального закладу» (2013) та ін.

Результатом цієї роботи стали науково-методичні розробки, які вчителі СШ «Обдарованість» презентували на різних педагогічних форумах (Обласний фестиваль педагогічної творчості, Обласний фестиваль педагогічних ідей та інновацій): «Психологічне забезпечення роботи з обдарованими учнями в умовах експерименту з проектування розвивального освітнього середовища» (диплом I ступеня); «Здоров'язберігаючі технології як засіб виховання» (диплом I ступеня); «Концепція розвитку обласної спеціалізованої школи-інтернату II-III ступенів «Обдарованість»» (диплом I ступеня); «Концепція діяльності обласної спеціалізованої школи-інтернату II-III ступенів «Обдарованість» (диплом I ступеня); «Дидактичні умови інтегрування змісту предметів гуманітарного та мистецького циклів» (диплом I ступеня) тощо.

Результати моніторингу стану освітньо-розвивального середовища в СШ «Обдарованість» наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Стан сформованості освітньо-розвивального середовища
в СШ «Обдарованість» за 2010–2014 рр. (у балах)**

Параметри освітньо-розвивального середовища	Роки моніторингового дослідження				
	2010	2011	2012	2013	2014
Узагальненість (існування концепції розвитку закладу освіти, реалізація авторських освітніх моделей тощо)	2,40	2,72	6,82	7,15	8,80
Емоційність (стосунки в педагогічному колективі, взаємини з учнями й батьками тощо)	1,20	1,65	5,94	4,95	5,72
Мобільність (гнучкість цілей і змісту освіти; методів і засобів навчання та виховання, кадрового забезпечення тощо)	2,50	3,30	7,15	8,25	8,25
Когерентність (узгоджена робота з іншими закладами освіти; ступінь регіональної, соціальної інтеграції тощо)	1,50	3,40	5,94	4,95	5,94
Інтенсивність (рівень навантаження учнів, використання інтерактивних форм і методів навчання тощо)	5,20	8,80	8,47	8,80	9,90
Усвідомленість (сформованість знань учасників освітнього середовища про заклад освіти, зв'язки з випускниками тощо)	3,70	4,57	6,05	6,82	7,04
Домінантність (значущість закладу освіти для педагогів, учнів, батьків тощо)	5,90	8,80	10,12	10,99	10,12
Активність (трансляція досягнень закладу освіти, робота із засобами масової інформації тощо)	1,30	2,40	3,85	3,85	4,62
Широта (екскурсії, поїздки учнів, обмін педагогами та учнями з іншими закладами освіти, відвідування культурних закладів тощо)	3,55	8,25	6,71	8,63	8,53

Отримані результати засвідчили позитивні зміни за всіма параметрами освітньо-розвивального середовища в закладі освіти СШ «Обдарованість», що стало основою для подальшого експерименту. Цьому сприяли серед інших і позитивні зміни у сформованості компетентностей педагогів (26 осіб), які наведено в табл. 2.

Динаміка сформованості в учителів СШ «Обдарованість» методичної, креативної та дослідницької компетентностей (у балах)

	Фактори / критерії	На початок експ.	На кінець експ.
Методична	Мотиваційно-ціннісний / ціннісне ставлення до реалізації методичної діяльності на основі інновацій тощо	0,10	0,19
	Когнітивний / рівень знань з інноваційних тенденцій розвитку освіти тощо	0,13	0,19
	Діяльнісний / рівень умінь із реалізації методичного супроводу освітньої діяльності на основі інновацій тощо	0,12	0,18
	Рефлексивний / здатність оцінювати власні методичні продукти, створені на інноваційній основі тощо	0,11	0,18
	Особистісний / самостійність, організованість	0,11	0,17
Загальна оцінка компетентності		0,57	0,91
Дослідницька	Мотиваційно-ціннісний / потреба в дослідженні педагогічних проблем тощо	0,10	0,18
	Когнітивний / рівень знань методів педагогічного дослідження тощо	0,11	0,18
	Діяльнісний / рівень умінь розробляти програму педагогічного дослідження тощо	0,11	0,17
	Рефлексивний / здатність оцінювати результати власної дослідницької діяльності тощо	0,10	0,17
	Особистісний / відповідальність, цілеспрямованість, активність	0,13	0,16
Загальна оцінка компетентності		0,55	0,86
Креативна	Мотиваційно-ціннісний / потреба в пошуку наукових джерел із розвитку креативності вчителя тощо	0,11	0,17
	Когнітивний / рівень знань щодо способів створення інноваційних освітніх продуктів тощо	0,10	0,16
	Діяльнісний / рівень сформованості вмінь створювати інноваційні освітні продукти тощо	0,11	0,15
	Рефлексивний / здатність оцінювати власний інноваційний досвід тощо	0,11	0,15
	Особистісний / ініціативність, самоконтроль, наполегливість	0,12	0,14
Загальна оцінка компетентності		0,55	0,77

Наведені в табл. 2 дані свідчать про суттєву позитивну динаміку сформованості зазначених вище компетентностей учителів за всіма факторами та критеріями. На кінець експерименту сформованість креативної, методичної та дослідницької компетентностей перебувала здебільшого на високому та оптимальному рівнях. Відповідно, вони становили: для креативної компетентності 28 % та 53 %, методичної – 11 % та 62 %, дослідницької – 16 % та 60 %. Низький рівень зафіксовано не було.

На цей час СШ «Обдарованість» увійшла до групи провідних закладів освіти як у Харківській області, так і в Україні.

На *другій фазі експерименту* в процесі *констатувального етапу* (2015 р.) вирішувалися такі завдання: відповідно до обґрунтованих у дослідженні критеріїв і показників здійснити діагностику індивідуальних особливостей обдарованих учнів (їхні схильності, інтереси, мотивацію до навчання тощо) та вхідного рівня сформованості в них ключових компетентностей; дібрати навчально-методичний інструментарій для формування ключових компетентностей учнів у різних сферах освітньо-розвивального середовища.

На *формуальному етапі* другої фази експерименту (2015–2018 рр.) здійснювались другий та третій етапи технології реалізації науково-методичної

системи створення освітньо-розвивального середовища.

На *діяльнісно-формульовальному етапі* розв'язували такі завдання: забезпечення формування ключових компетентностей обдарованих учнів в освітньо-розвивальному середовищі; розроблення та реалізацію індивідуальних освітніх траєкторій учнів в межах кластера.

Експериментальну роботу здійснювали згідно з Концепцією розвитку Комунального закладу «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів «Обдарованість» Харківської обласної ради» та розробленою «Освітньою програмою для обдарованих учнів» школи-інтернату, якими передбачалося формування ключових компетентностей у тих, що навчаються, у межах когнітивної, соціальної, творчої та особистісної сфер створеного освітньо-розвивального середовища.

Когнітивна сфера освітньо-розвивального середовища. У процесі навчання учні оволодівали відповідно до змісту кожної з досліджуваних ключових компетентностей знаннями й уміннями, зокрема:

- *спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами* – учнів навчали грамотно висловлюватися; доречно та коректно вживати термінологію, чітко, лаконічно та зрозуміло формулювати думку, уникати немотивованих запозичень у спілкуванні; поповнювати свій словниковий запас тощо;

- *спілкування іноземними мовами* – учнів навчали розуміти на слух зміст автентичних текстів; читати й розуміти автентичні тексти різних жанрів і видів із різним рівнем складності змісту; здійснювати спілкування відповідно до поставлених завдань тощо;

- *основні компетентності у природничих науках і технологіях* – учнів навчали розпізнавати проблеми, що виникають у довкіллі; моделювати та досліджувати природні явища й процеси тощо;

- *математична компетентність* – учнів навчали розв'язувати математичні задачі, передусім ті, які моделюють реальні життєві ситуації тощо;

- *інформаційно-цифрова компетентність* – учнів навчали самостійно використовувати інформаційно-комунікаційні технології, розуміти та критично оцінювати різні аспекти цифрових медіа та медіа контенту, уміти ефективно комунікувати в різноманітних контекстах тощо;

- *уміння вчитися впродовж життя* – учнів навчали визначати мету діяльності, добирати й застосовувати потрібні знання та способи діяльності для досягнення певної мети; моделювати власну освітню траєкторію тощо;

- *ініціативність і підприємливість* – учнів навчали генерувати нові ідеї, розв'язувати життєві проблеми, аналізувати, прогнозувати, ухвалювати оптимальні рішення з позицій раціональності, практичності, ефективності тощо;

- *соціальна та громадянська компетентності* – учнів навчали виконувати громадські доручення; співпрацювати в команді, працювати з завданнями різного соціального змісту тощо;

- *обізнаність та самовираження у сфері культури* – учнів навчали узгоджувати поведінку з моральними нормами й культурними цінностями, усвідомлювати систему знань про світ культури тощо;

- *екологічна грамотність і здорове життя* – учнів навчали самостійно аналізувати й критично оцінювати соціально-економічні події в державі; урахувати правові, етичні, екологічні й соціальні наслідки своїх рішень.

(Більш повно цю інформацію подано в тексті дисертації та її додатках).

З метою посилення *розвивального вектора навчання* впроваджували: елективні спецкурси за напрямками спеціалізації обдарованих учнів та систему міжпредметних спецкурсів, інтегровані та проблемні уроки, активні та інтерактивні методи кооперативного навчання (робота в парах, робота в групах, коло ідей); колективно-групового навчання (мікрофон, мозковий штурм); технології ситуативного моделювання (імітаційна гра, рольова гра); технології опрацювання дискусійних питань; тренінги; кейс-метод, метод проєктів, метод синектики, метод фокальних об'єктів, метод контрольних питань, позакласна (літні школи, факультативи, секції, наукове товариство учнів тощо) робота.

Із огляду на профільну спрямованість навчання в СШ «Обдарованість» особливу увагу приділяли формуванню математичної, інформаційно-цифрової компетентностей і основним компетентностям у природничих науках і технологіях.

Особистісна сфера освітньо-розвивального середовища значною мірою створювала умови для формування таких компетентностей як обізнаність та самовираження у сфері культури та екологічна грамотність і здорове життя. Значною мірою цьому сприяла навчальна діяльність: реалізація індивідуальних освітніх траєкторій, проведення форумів, брифінгів, дебатів та позанавчальна: факультативи, участь у секціях пауерліфтингу, футболу, баскетболу, легкої атлетики, спортивного туризму; конкурси з долікарської допомоги, тематичні місячники з проблеми здоров'язбереження, відвідування театрів, планетарію, кінотеатрів, музеїв тощо.

Із метою задоволення індивідуальних нахилів й уподобань обдарованих учнів, а також розвитку їхніх творчих здібностей забезпечувалися індивідуальні освітні траєкторії для кожного з них, які реалізовувалися в межах кластера. Для цього було здійснено практико-орієнтований проєкт «Індивідуальна освітня траєкторія учня». Утіленню такого підходу сприяли укладені договори між СШ «Обдарованість» і провідними університетами Харкова (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний аерокосмічний університет «ХАІ», Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харківський національний фармацевтичний університет, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харківський національний університет радіоелектроніки, Національний технічний університет «ХПІ») а також із Науково-дослідним інститутом проблем машинобудування Національної академії наук України. На такій основі було утворено освітні кластери. Для координації цієї роботи в СШ «Обдарованість» створено університетську кафедру.

Кластери стали базою для реалізації індивідуальних освітніх траєкторій, які вибудовувалися з урахуванням навчання обдарованих учнів в лабораторіях закладів вищої освіти та зайнятості в освітньому процесі школи-інтернату, участі у факультативах, гуртках, секціях тощо. Так, у Харківському національному аерокосмічному університеті «ХАІ» відбувалося відпрацювання практичної частини

програми з інформатики на базі кафедри комп'ютерних систем літальних апаратів, щотижня за графіком здійснювалося наукове керівництво роботою учнів як слухачів Малої академії наук України. У хімічних лабораторіях Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна обдаровані учні відпрацьовували практичну частину програми з хімії, готувались до турнірів, олімпіад, конкурсів МАН.

Соціальна сфера освітньо-розвивального середовища. У межах цієї сфери запроваджували систему виховання, головною метою якої було забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку учнів, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу.

Особливу увагу було відведено національно-патріотичному вихованню учнів. У контексті вказаного напряму виховної роботи проходили заходи з нагоди відзначення важливих пам'ятних і ювілейних дат. Варто відзначити ефективність такого виховного заходу, як військово-патріотична гра «Сокіл». Крім того, упродовж експериментальної роботи було організовано й проведено багато загальношкільних заходів (свята, колективні творчі справи тощо). Традицією закладу освіти стали від'їзди два рази на рік обдарованих учнів за кордон, де вони мали змогу спілкуватися іноземними мовами зі своїми однолітками (деякі з яких були випускниками школи-інтернату) та розширювати світогляд. Так, вони відвідали Німеччину, Чехію, Польщу, Францію та Італію.

Значною мірою на формування ключових компетентностей учнів впливала участь у роботі органів учнівського самоврядування. З 2009 року в СШ «Обдарованість» упроваджується модель учнівської організації «Шкільне містечко», у рамках якої раз на рік проходять вибори її мерії.

Системне запровадження виховних заходів позитивно вплинуло на формування більшості ключових компетентностей, особливо – на спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами; спілкування іноземними мовами; соціальну та громадянську компетентності.

Творча сфера освітньо-розвивального середовища. У цій сфері створювали умови для розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів, зокрема особливу увагу приділяли організації їхньої науково-дослідницької роботи. Вони активно долучалися до участі в шкільному науковому товаристві учнів «Синергія». Ефективною виявилася робота літніх наукових шкіл із біології, фізики, іноземної мови. Активно діяла літня школа з програмування «SummerSchoolProgramming (SSP-2016)».

Вихованцям школи-інтернату надавали широкі можливості для самоосвітньої діяльності (самостійна робота в комп'ютерних класах, у читальній залі з використанням фонду бібліотеки закладу та бібліотек закладів вищої освіти, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка; доступ до бібліотечних ресурсів мережі Інтернет). Це впливало на формування такої ключової компетентності, як уміння вчитися впродовж життя.

Розвитку творчого потенціалу учнів сприяли факультативи («Основи інформатики», «Розв'язування задач з параметрами», «Модуль числа», «Методи наукових досліджень», «Хімія в побуті», «Основи алгоритмізації та програмування»), гуртки («Умілі руки», «Рукодільниця», з деревообробки, технічного моделювання, шахів та ін.).

Із метою розвитку творчих здібностей та обдарувань учнів організовували різноманітні творчі конкурси, конкурси читців, реалізували проєкт «“Обдарованість” шукає таланти». Постійно проводили тематичні конкурси мінітворів, рефератів, дитячої фотографії, організовували святкові концерти (до Дня працівників освіти, Міжнародного жіночого дня, Дня святого Валентина тощо), вечори поезії, шоу-програми. Учні закладу брали активну участь в обласних конкурсах і фестивалях.

Така різнопланова робота дала змогу забезпечити оптимальну функціональну взаємодію всіх освітніх сфер, єдність процесів розвитку й саморозвитку обдарованих учнів, досягти значних позитивних змін у сформованості всіх ключових компетентностей.

Рефлексивно-коригувальний етап технології реалізації розробленої науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих учнів був спрямований на: формування рефлексивних умінь учнів і спонукання їх до рефлексивної поведінки; вироблення в них умінь самооцінювання сформованості ключових компетентностей; пошук ефективних шляхів індивідуальної корекції їх сформованості у досліджуваних. Для цього використовувались форми й методи навчання та виховання, які спонукали обдарованих учнів до рефлексивної поведінки, а отже, сприяли самоаналізу, адекватній самооцінці сформованості ключових компетентностей (ведення індивідуальних щоденників із формування кожної з ключових компетентностей, рефлексивно-ділова гра, рефлексивний тренінг, проблемно-рефлексивний полілог, рефлексивна інверсія тощо).

У цей час були визначені нові напрями вдосконалення освітньо-розвивального середовища СШ «Обдарованість» у межах Всеукраїнського науково-педагогічного проєкту «Школа майбутнього» (2016).

Протягом експериментальної роботи створювались **організаційно-педагогічні умови** реалізації науково-методичної системи (див. рис. 1).

Здійснення особистісно спрямованого психолого-педагогічного супроводу передбачало надання учням педагогічної підтримки різних видів (заклик до наслідування, ініціювання, співробітництво, випередження) і характеру (превентивний, оперативний, безпосередній, опосередкований); створення ситуацій успіху шляхом використання методів заохочення (надання додаткових повноважень, колективне схвалення тощо), з'ясування труднощів обдарованих учнів у процесі навчання та в позакласній виховній діяльності й подолання цих проблем шляхом спільного вироблення конструктивних способів співробітництва та консультування. Оптимізації педагогічного супроводу сприяла робота психологічної лабораторії.

Взаємодія закладу освіти з різними освітніми та соціальними інституціями передбачала участь у створенні освітньо-розвивального середовища в СШ «Обдарованість» фахівців Міністерства освіти і науки України, науково-дослідних інститутів і закладів вищої освіти, батьків, представників громадських організацій, а також співпрацю із соціально-культурними, мистецькими, спортивними установами міста Харкова (обласною станцією юних туристів, обласним палацом дитячої та юнацької творчості, зі спортивною школою № 9, театрами, планетарієм, історичним музеєм та ін.).

Для стимулювання педагогічних кадрів у процесі експериментальної роботи було вжито таких заходів: виявлення та підтримка ініціативних учителів; майстер-класи; заохочення до розроблення навчально-методичних матеріалів; допомога в підготовці та виданні науково-методичних праць; висвітлення досвіду кращих учителів і вихователів на сторінках міської преси; створення можливостей для прояву молодими вчителями лідерських якостей, самостійності, ініціативності (зокрема в процесі підготовки та участі в конкурсі «Кращий учитель року»). Стимулювання самоосвітньої діяльності педагогів здійснювалось також під час реалізації проекту «Портфоліо педагога».

Протягом експерименту реалізовувалася *моніторингово-коригувальна підсистема* розробленої науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих учнів, що передбачало здійснення моніторингу освітньо-розвивального середовища освітнього закладу, сформованості компетентностей учителів і динаміки сформованості в учнів ключових компетентностей. Результати цієї роботи ставали основою для внесення коригувальних змін (у разі необхідності) в освітньо-розвивальне середовище й у процес формування ключових компетентностей обдарованих учнів.

На *контрольному етапі* другої фази експерименту (2018 р.) було здійснено інтегральну обробку даних, зіставлено результати дослідження з гіпотезою, проведено якісний аналіз результатів та їх кількісний аналіз за допомогою методів математичної статистики, а також продовжено моніторинг стану освітньо-розвивального середовища, яке постійно вдосконалювалося. Результати сформованості ключових компетентностей 73 обдарованих учнів наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Узагальнені результати сформованості ключових компетентностей обдарованих учнів (у %)

Компетентність	На початок експерименту (2015/2016 навч. р.)			На кінець експерименту (2017/2018 навч. р.)			Приріст		
	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами	26,0	57,5	16,5	53,4	39,7	6,9	+27,4	-17,8	-9,6
Уміння вчитися впродовж життя	23,3	54,8	21,9	53,4	39,7	6,9	+30,1	-15,1	-15,0
Основні компетентності у природничих науках і технологіях	20,5	57,5	22,0	64,4	31,5	4,1	+43,9	-26,0	-17,9
Ініціативність і підприємливість	9,6	56,2	34,2	37,0	52,1	10,9	+27,4	-4,1	-23,3
Обізнаність та самовираження у сфері культури	17,8	61,7	20,5	53,4	42,5	4,1	+35,6	-19,2	-16,4
Соціальна та громадянська компетентності	19,2	60,3	20,5	46,6	46,6	6,8	+27,4	-13,7	-13,7
Інформаційно-цифрова компетентність	19,2	60,3	20,5	65,8	31,5	2,7	+46,6	-28,8	-17,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Спілкування іноземними мовами	17,8	64,4	17,8	49,3	45,2	5,5	+31,5	-19,2	-12,3
Екологічна грамотність і здорове життя	23,3	58,9	17,8	58,9	38,4	2,7	+35,6	-20,5	-15,1
Математична компетентність	15,1	58,9	26,0	65,8	28,7	5,5	+50,7	-30,2	-20,5

Продовжувався моніторинг стану освітньо-розвивального середовища, яке постійно удосконалювалося. На кінець експерименту позитивні зміни було отримано за всіма його параметрами (широта – 11,70 бала; мобільність – 11,40 бала; інтенсивність – 11,40 бала; домінантність – 11,04 бала; узагальненість – 9,84 бала; усвідомленість – 9,24 бала; когерентність – 7,80 бала; емоційність – 7,32 бала; активність – 6,36 бала).

Про позитивний вплив освітньо-розвивального середовища на сформованість ключових компетентностей обдарованих учнів свідчить, зокрема, їхня успішна участь у різних учнівських конкурсах та олімпіадах. Протягом експерименту учні СШ «Обдарованість» здобули 502 перемоги на III і IV етапах всеукраїнських учнівських олімпіад із різних навчальних предметів, 231 перемогу на II і III етапах конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України. Багато разів команди СШ «Обдарованість» здобували перемоги у фінальних етапах всеукраїнських учнівських турнірів з математики, фізики, хімії, інформатики та біології. Серед випускників закладу освіти 178 медалістів, з яких 134 отримали золоті медалі.

Результати контрольного етапу педагогічного експерименту засвідчили позитивні зміни у сформованості ключових компетентностей обдарованих учнів. Статистичний аналіз результатів сформованості компетентностей обдарованих учнів і педагогів на основі критерію Пірсона довів їх статистичну значущість.

Аналіз отриманих у процесі експерименту даних дав змогу підтвердити гіпотезу дослідження та довести, що розроблена науково-методична система створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей є результативною.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз проблеми дослідження та результати експериментальної роботи стали підставою для таких висновків:

1. У дисертації розкрито значення освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства та схарактеризовано відповідні методологічні засади для його створення. З огляду на те, що головним критерієм методології наукового пізнання є її відповідність проблемі дослідження, за основу обрано такі взаємопов'язані наукові підходи, як системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, акмеологічний і кластерний.

2. На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури визначено суть таких основних понять дослідження:

«середовище», «освітнє середовище», «соціально-виховне середовище», «соціокультурне середовище», «освітньо-розвивальне середовище» тощо. Доведено, що на розвиток обдарованих учнів найбільший вплив справляє освітньо-розвивальне середовище, ознаками якого є: цілісність, системність, варіативність, структурованість, відкритість, організованість, комунікативність, гнучкість, культуровідповідність, здатність до самоорганізації та саморозвитку й полісуб'єктність. З'ясовано, що серед чинних моделей розвитку освітніх середовищ (еколого-особистісна, комунікативно-орієнтована, антрополого-психологічна, психодидактична, екопсихологічна) умовам дослідження найбільше відповідає еколого-особистісна модель.

3. Визначено теоретичні засади формування обдарованого учня в умовах освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти. Доведено, що обдарованість розуміється як комплексне явище, зумовлене системою здібностей особистості, розвиток яких уможлиблюється її високим рівнем розумової активності, глибиною мотиваційних та емоційно-вольових процесів, сформованістю самосвідомості й самовідповідальності, системою особистісних індивідуальних якостей, які значною мірою формуються в діяльності в спеціально створеному освітньо-розвивальному середовищі. Визначено вимоги до такого середовища: розбудова на основі сучасних методологічних підходів і принципів; посилення зв'язків із зовнішнім середовищем і в першу чергу із закладами вищої освіти для організації дуальної освіти в умовах кластера як основи розроблення індивідуальних освітніх траєкторій; створення системи діагностичних заходів для виявлення та дослідження розвитку природних здібностей тих, хто навчається; посилена увага до укріплення родинних зв'язків; об'єднання зусиль усіх учасників середовища (педагогів, учнів, батьків, представників громади та ін.) на основі їхньої полісуб'єктної взаємодії тощо.

Установлено, що освітньо-розвивальне середовище спеціалізованого закладу загальної середньої освіти для обдарованих дітей варто розглядати як цілісну динамічну систему ресурсів (предметно-просторових, управлінських, методичних, дидактичних) і впливів (психологічних, педагогічних, діагностичних), що в сукупності сприяють безперервному розвитку обдарованих учнів на основі індивідуальних освітніх траєкторій, які забезпечують розкриття їхніх здібностей відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації, з одного боку, та соціального запиту на формування ключових компетентностей, з іншого.

4. Теоретично обґрунтовано й розроблено науково-методичну систему створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей, представлену як організаційно-педагогічний конструкт, що ґрунтується на принципах науковості, дитиноцентризму, гуманного і дбайливого ставлення до учня, диференціації та індивідуалізації, варіативності, транспарентності, партнерства; спирається на системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, акмеологічний, кластерний підходи; практично реалізується через когерентну взаємодію методологічної (включає мету, методологічні підходи, принципи, функції, зовнішні та внутрішні умови), змістово-діяльнісної (складається з

технології створення освітньо-розвивального середовища й необхідних організаційно-педагогічних умов) і моніторингово-коригувальної (передбачає систему заходів для моніторингу ефективності створеної науково-методичної системи та компетентностей учасників середовища) підсистем, синергія яких забезпечує формування ключових компетентностей обдарованих учнів з урахуванням їхніх природних здібностей. Визначено ефективні для реалізації відповідної системи організаційно-педагогічні умови: здійснення особистісно спрямованого педагогічного супроводу обдарованого учня; стимулювання вчителів до підвищення професійно-педагогічної готовності зі співпраці з обдарованими учнями; активна взаємодія закладу освіти з різними освітніми та соціальними інституціями. Конкретизовано основні функції науково-методичної системи: розвивальну, управлінсько-організаційну, методично-технологічну, інтегровальну та регулювальну. Розроблено модель науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей.

5. Експериментальна перевірка розробленої науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей довела її дієвість. На етапі завершення дослідно-експериментальної роботи зафіксовано зростання параметрів освітньо-розвивального середовища СШ «Обдарованість». Найбільших змін зазнали параметри: «мобільність» (приріст 8,90 бала), «широта» (приріст 8,15 бала), «узагальненість» (приріст 7,44 бала), «когерентність» (приріст 6,30 бала) та «емоційність» (приріст 6,12 бала). Серед ключових компетентностей учнів більш сформованими виявились математична компетентність (приріст 50,7%), інформаційно-цифрова компетентність (приріст 46,6 %) та основні компетентності у природничих науках і технологіях (приріст 43,9%). Позитивні зрушення відбулися й у сфері сформованості компетентностей учителів. Так, після експерименту високий та оптимальний рівень сформованості креативної компетентності виявили 81 % (до експерименту – 35 %), дослідницької – 76 % (до експерименту – 32 %) та методичної – 73 % (до експерименту – 32 %) з них.

6. Визначено необхідне ресурсне забезпечення науково-методичної системи створення освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів загальної середньої освіти для обдарованих дітей: предметно-просторове (по-сучасному обладнані кабінети для навчання; комп'ютерні класи, підключені до мережі Інтернет; спортивна, тренажерна та актова зали; кабінет обслуговувальної праці; слюсарна та механічна майстерні; бібліотека; мультимедійне обладнання; спальні корпуси з комфортними умовами проживання; харчоблок з їдальнею; медичний блок з ізолятором; пральні та транспортні засоби); управлінське («Концепція розвитку школи-інтернату», «Концепція розвитку матеріально-технічної бази та фінансово-господарської діяльності закладу освіти», комплекс положень для забезпечення діяльності закладу освіти в нових умовах, серія угод з різними закладами освіти та організаціями тощо), методичне (програми елективних і факультативних курсів за спеціалізаціями учнів, навчально-методичні посібники для формування компетентностей педагогів тощо) і дидактичне (завдання для контролю

знань та умінь, комплекти презентацій до навчальних дисциплін, відеоматеріали, електронні комплекси тощо).

7. Уточнено критеріальну базу дослідження. Модифіковано показники параметрів методики експертизи освітнього середовища. Рівень сформованості ключових компетентностей обдарованих учнів (високий, середній, низький) оцінювався за такими критеріями: мотиваційно-аксіологічним, когнітивно-діяльнісним та рефлексивно-особистісним. Конкретизовано застосування кваліметричного підходу як основи моніторингу сформованості компетентностей педагогів (креативної, методичної та дослідницької) через цільове розроблення відповідних факторно-критеріальних моделей, які включають такі фактори, як мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний та особистісний.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують питання вдосконалення структури освітньо-розвивального середовища спеціалізованих закладів середньої освіти для обдарованих дітей та створення альтернативних методик визначення його результативності, дослідження особливостей урахування обдарувань учнів у неперервному ланцюгу «школа – заклад вищої освіти», шляхи вдосконалення компетентностей педагогів для роботи в таких умовах, організація системної роботи з батьками обдарованих учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дослідження

Монографії

1. Карпова Л. Г. Створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей : монографія. Харків : «Астрон+», 2019. 464 с.

Навчально-методичні посібники

2. Гриньова В. М., Карпова Л. Г. Проектування розвивального освітнього середовища для обдарованих учнів. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. 112 с.

3. Гриньова В. М., Карпова Л. Г. Професійна компетентність учителя: суть, структура, умови формування. Харків : Апостроф, 2011. 109 с.

4. Карпова Л. Г. Дослідницька компетентність учителя в умовах співпраці з обдарованою особистістю : навч.-метод. посіб. Харків : ТОВ Астрон +, 2019. 112 с.

Статті в провідних фахових виданнях України та міжнародних періодичних виданнях

5. Карпова Л. Г. Управління процесом формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. пр. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2005. Вип. 15. С. 18–22.

6. Карпова Л. Г. Вдосконалення професіоналізму вчителя на основі акмеологічного підходу. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Запорізь. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Гуманіт. ун-т «Запорізь. ін-т держ. та муніцип. упр.», 2006. Вип. 39. С. 168–173.

7. Карпова Л. Г. Становлення концептуальності вчителя на основі

акмеологічного підходу. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Запоріз. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Гуманіт. ун-т «Запоріз. ін-т держ. та муніцип. упр.», 2006. Вип. 40. С. 193–198.

8. Карпова Л. Теоретичні основи професіоналізму вчителя. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Слов'янськ : Видав. центр СДПУ, 2006. Вип. XXX. С. 21–29.

9. Карпова Л. Г. Складники професіоналізму вчителя. *Проблеми підготовки викладачів до здійснення завдань сучасної освіти* : зб. наук. пр. Харків : СТИЛЬ-ІЗДАТ, 2006. С. 49–59.

10. Карпова Л. Г. Сутність професіоналізму вчителя. *Умови і фактори формування особистісно-орієнтованих підходів до навчання* : зб. наук. пр. Харків : СТИЛЬ-ІЗДАТ, 2006. С. 77–88.

11. Карпова Л. Г. Компетентність педагога. *Компетенція вчителя в полікультурному просторі* : зб. наук. пр. Харків : СТИЛЬ-ІЗДАТ, 2007. С. 65–74.

12. Карпова Л. Г. Ключові поняття розвитку та становлення особистості вчителя. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Запоріз. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Гуманіт. ун-т «Запоріз. ін-т держ. та муніцип. упр.», 2007. Вип. 41. С. 167–173.

13. Карпова Л. Г. Сутність спрямованості вчителя. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Запоріз. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Гуманіт. ун-т «Запоріз. ін-т держ. та муніцип. упр.», 2007. Вип. 43. С. 123–129.

14. Карпова Л. Г. Теоретичні уявлення про сучасного вчителя як людину культури. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Запоріз. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Класич. приват. ун-т, 2008. Вип. 48. С. 138–144.

15. Гриньова В. М., Карпова Л. Г. Обдарованість: суть, види, принципи. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 38. С. 4–13.

16. Карпова Л. Г. Суть поняття «середовище». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2011. Вип. 16 (69). С. 109–117.

17. Карпова Л. Г. Взаємодія школи-інтернату для обдарованих дітей з вищими навчальними закладами: стратегія, досвід, перспективи. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Слов'янськ : Донбас. держ. пед. ун-т, 2014. Вип. LXVIII, Ч. II. С. 206–214.

18. Карпова Л. Система співробітництва вищого навчального закладу і школи-інтернату. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Слов'янськ : Донбас. держ. пед. ун-т, 2014. Вип. LXX. Ч. 1. С. 136–145.

19. Карпова Л. Г. Обдарованість як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. № 13. С. 50–56.

20. Карпова Л. Г. Модернізація методів роботи з обдарованими дітьми як складова процесу реалізації Концепції Нової української школи. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Харків : Укр. інж.-пед. акад., 2018.

Вип. 60. С. 81–88.

21. Карпова Л. Г. Сучасні питання обдарованості: природа, структура та розвиток. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. праць. Харків : Укр. інж.-пед. акад., 2018. Вип. 61. С. 129–136.

22. Карпова Л. Г. Науково-методична система створення освітньо-розвивального середовища школи-інтернату нового типу «Обдарованість». *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2018. Вип. 4 (7). URL : <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/118>.

23. Карпова Л. Г. Методологічне підґрунтя до управління процесами створення освітньо-розвивального середовища для обдарованих дітей у закладах загальної середньої освіти. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2018. Вип. 5 (9). URL : <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/117>.

24. Карпова Л. Г. Реалізація технології формування ключових компетентностей обдарованих учнів. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2018. Вип. 8. С. 60–79.

25. Карпова Л. Г. Освітній простір школи-інтернату для обдарованих дітей з позиції формування компетентності педагога. *East European Scientific Journal*. Warsaw, Poland. 2019. Vol. 5, № 1 (41). P. 9–14.

26. Карпова Л. Г. Кластер як основа взаємодії закладу вищої освіти та школи-інтернату для обдарованих дітей. *Science of Europe*. Prague, Czech Republic. 2019. Vol. 3, №. 36. P. 39–42.

27. Карпова Л. Дослідницька компетентність вчителя нової української школи. *Молодь і ринок*. 2019. № 1 (168). С. 85–89.

28. Карпова Л. Г. Структура дослідницької компетентності вчителя. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. пр. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків. гум.-пед. акад., 2019. Вип. 44. С. 107–117.

29. Карпова Л. Г. Модель моніторингу роботи шкіл-інтернатів для обдарованих дітей. *The Unity of Science*. 2019. December 2018 – January 2019. P. 33–36. URL : http://eapps.info/ru/publications_ru/.

30. Карпова Л. Г. Реалізація моделі освітньо-розвивального середовища школи-інтернату нового типу «Обдарованість». *Virtus*. 2019. № 31. P. 98–102.

31. Карпова Л. Г. Моніторинг результатів створення освітньо-розвивального середовища школи-інтернату нового типу «Обдарованість». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи*: зб. наук. пр. Київ : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 67. С. 114–118.

Опубліковані праці апробаційного характеру

32. Карпова Л. Г. Творчість як умова розвитку особистості педагога. *Модернізація освіти: пошуки, проблеми, перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Масандра, 28–31 трав. 2007 р.). Київ : ІІТО, 2007. С. 35–36.

33. Карпова Л. Г. Концептуальні основи роботи навчального закладу для обдарованих дітей. *Моделювання інноваційних систем навчання й виховання обдарованих дітей: теорія і практика* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.

(Харків, 24 берез. 2015 р.). Харків : «Оперативна поліграфія», 2015. С. 12–17.

34. Карпова Л. Г. Взаємозв'язок закладів вищої освіти та школи як умова формування творчої особистості учня. *Підсумки розвитку наукової думки: 2018*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 5 груд. 2018 р.). Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2018. Т. 10. С. 24–26.

35. Карпова Л. Г. Створення розвивального середовища в школі-інтернаті для обдарованих дітей. *Universum View 9. Pedagogical sciences* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 8 груд. 2018 р.). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 29–33. URL : <http://www.iscience.me/2018/12/universum-view-9-08122018.html>.

36. Карпова Л. Г. Індивідуальна траєкторія формування учня в умовах школи-інтернату для обдарованих дітей. *Modernization of the Educational system: world trends and national peculiarities* : Conference Proceedings of the 2nd International scientific conference (Kaunas, February 22nd, 2019). Kaunas : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 23–26.

37. Карпова Л. Г. Дослідження ключових компетентностей здобувача загальної середньої освіти в умовах навчального закладу для обдарованих дітей. *Проблеми реформування педагогічної науки та освіти* : матеріали наук.-практ. конф. (Ужгород, 15–16 лют. 2019 р.). Херсон : Видав. «Молодий вчений», 2019. С. 20–22.

38. Карпова Л. Г. Кваліметричний підхід як основа дослідження креативної компетентності педагога. *Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті* : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. (Харків, 11–12 квіт. 2019 р.). Харків : Бровін О. В., 2019. С. 54–57.

39. Карпова Л. Г. Дистанційна освіта як одна зі складових освітньо-розвивального середовища школи-інтернату для обдарованих дітей. *Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя* : матеріали Першого Міжнар. наук.-практ. WEB-форуму (Київ – Харків, 26–28 берез. 2019 р.). Кропивницький : Вид-во Льотної акад. Нац. авіаційного ун-ту, 2019. Вип. 1. С. 32–34.

40. Карпова Л. Г. Мовна культура вчителя як показник його педагогічної майстерності у роботі з обдарованими дітьми. *Голос представників голосомовних професій: актуальні проблеми, досвід та інновації* : матеріали I Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (Харків, 16 квіт. 2019 р.). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2019. С. 56–58.

41. Карпова Л. Г. Компоненти освітньо-розвивального середовища школи-інтернату для обдарованих дітей. *Prospects for the Development of the World* : proceedings of XXXXIV International scientific conference (New York, February 16, 2019). New York : Morrisville, Lulu Press, 2019. P. 34–36.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Карпова Л. Г. Сутність поняття «культура». *Вісник Київського Славистичного університету. Серія: Педагогіка* : зб. наук. пр. Київ : КСУ, 2005. Вип. 24. С. 72–82.

43. Карпова Л. Г. Теорія мотивації у психолого-педагогічній літературі. *Вісник Київського Славистичного університету. Серія: Педагогіка* : зб. наук. пр. Київ :

КСУ, 2005. Вип. 26. С. 105–111.

44. Карпова Л. Г. Сутність поняття «діяльність». *Вісник Київського Славистичного університету. Серія: Педагогіка* : зб. наук. пр. Київ : КСУ, 2006. Вип. 27. С. 75–83.

45. Заїка Є. В., Карпова Л. Г., Халін А. І. Школа-інтернат для обдарованих старшокласників: принципи та досвід роботи (початок). *Обдарована дитина*. 2014. № 8. С. 2–13.

46. Заїка Є. В., Карпова Л. Г., Халін А. І. Школа-інтернат для обдарованих старшокласників: принципи та досвід роботи (закінчення). *Обдарована дитина*. 2014. № 9. С. 11–18.

АНОТАЦІЇ

Карпова Л. Г. Теоретико-методичні засади створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук (доктора наук) за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» (011 – освітні педагогічні науки). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

Дисертація присвячена проблемі створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей. Схарактеризовано наукові підходи до її розв'язання. Вперше теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено науково-методичну систему створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей, представлену як динамічний конструкт, що інтегрує методологічну, змістово-діяльнісну та моніторингово-коригувальну підсистеми, які відповідають вимогам синергійності та забезпечують формування в обдарованих учнів ключових компетентностей із урахуванням їхніх здібностей. Визначено необхідне ресурсне забезпечення з реалізації відповідної системи. Модифіковано показники методики експертизи освітнього середовища; уточнено критерії, показники, рівні сформованості ключових компетентностей обдарованих учнів і конкретизовано зміст факторно-критеріальних моделей для дослідження компетентностей педагогів (креативної, методичної, дослідницької).

Ключові слова: компетентності педагога, ключові компетентності учня, науково-методична система, обдарованість, обдарований учень, освітньо-розвивальне середовище, педагог, спеціалізований заклад загальної середньої освіти, створення, технологія, факторно-критеріальна модель, формування.

Карпова Л. Г. Теоретико-методические основы создания образовательно-развивающей среды в специализированных учреждениях общего среднего образования для одаренных детей. – На правах рукописи.

Диссертація на соискание ученой степени доктора педагогических наук (доктора наук) по специальности 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» (011 – образовательные педагогические науки). Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2019.

Диссертация посвящена проблеме создания образовательно-развивающей среды в специализированных учреждениях общего среднего образования для одаренных детей. Охарактеризованы научные подходы к ее решению. Впервые теоретически обосновано, разработано и экспериментально проверено научно-методическую систему создания образовательно-развивающей среды в специализированных учреждениях общего среднего образования для одаренных детей, представленную как динамический конструкт, интегрирующий методологическую, содержательно-деятельностную и мониторингово-корректирующую подсистемы, которые отвечают требованиям синергичности и обеспечивают формирование у одаренных учащихся ключевых компетентностей с учетом их способностей. Определено необходимое ресурсное обеспечение по реализации соответствующей системы. Модифицированы показатели методики экспертизы образовательной среды; уточнены критерии, показатели уровня сформированности ключевых компетентностей одаренных учащихся и конкретизировано содержание факторно-критериальных моделей для исследования компетентностей педагогов (креативной, методической, исследовательской).

Ключевые слова: компетентности педагога, ключевые компетентности ученика, научно-методическая система, одаренность, одаренный ученик, образовательно-развивающая среда, педагог, специализированное учреждение общего среднего образования, создание, технология, факторно-критериальная модель, формирование.

Karpova L. G. Theoretical and Methodical Basics of Creation of Educational-Developmental Environment in Specialized Secondary Education Institutions for Gifted Children. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences (Doctor of Sciences), Speciality 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy» (011 – Educational, Pedagogical Sciences). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The thesis is dedicated to investigation of theoretical and methodical basics of creation of educational-developmental environment in specialized secondary education institutions for gifted children. The author has proved that educational-developmental environment is the most relevant for gifted children as modern realities require that secondary education institutions should provide every child with development opportunities according to his age and abilities. The peculiarities of such environment have been distinguished. They are integrity, systematicity, variability, structuredness, openness, organizability, communicativeness, flexibility, cultural conformity, capacity for self-organization and self-development and multi-subjectivity.

The author has determined the theoretical basics of formation of gifted child's personality in the conditions of educational-developmental environment of specialized secondary education institutions. Based on the analysis of scientific sources on the problem of giftedness, the author has revealed the five stages of the development of views on this phenomenon.

The scientific and methodical system of creation of educational-developmental environment in specialized secondary education institutions for gifted children has been

developed and theoretically substantiated. It is presented as an organizational and pedagogical construct which is based on certain principles (principles of science, child-centrism, humane and caring attitude to children, differentiation and individualization, variability, transparency and partnership) and approaches (system, synergetic, personality-activity, personality-oriented, competence, acmeological and cluster approaches). The developed system has been implemented through coherent interaction of methodological, content-activity and monitoring-correcting subsystems, the synergy of which provides the formation of key competences of gifted children taking into account their natural abilities. The author has determined the organizational-pedagogical conditions which are effective for implementation of the system. These conditions are implementation of person-centered pedagogical support of a gifted student; encouraging teachers to increase their professional-pedagogical readiness for cooperation with gifted students; active interaction of educational institution with different educational and social institutions. The author has specified the main functions of the scientific and methodical system. They are developmental, management-organizational, methodical-technological, integrative and regulatory. The model of creation of educational-developmental environment in specialized secondary education institutions for gifted children has been developed.

The experimental verification of the developed scientific and methodical system has proved the effectiveness of it through realization of ascertaining, forming and control stages.

Based on the adaptation of the procedure of examination of educational environment, the author has specified the criteria and indicators of efficiency of educational-developmental environment in specialized secondary education institutions for gifted children. They are modality, latitude, intensiveness, awareness, emotionality, generalization, dominance, coherence, social activity and mobility. The investigation of the level (high, medium, low) of formation of gifted students' key competences has been carried out in accordance with such criteria as motivational-axiological, cognitive-activity and reflexive-personal. In order to investigate the level of formation of teachers' competences (creative, methodical and research), the author has implemented the targeted development of corresponding factor-criteria models based on such factors as motivational-value, cognitive, activity, reflexive and personal.

The resource support for the scientific and methodical system of creation of educational-developmental environment in specialized secondary education institutions for gifted children has been created. It includes material-technical, managerial, methodical and didactic support.

Key words: teacher's competences, student's key competences, scientific and methodical system, giftedness, gifted student, educational-developmental environment, teacher, specialized secondary education institution, creation, technology, factor-criteria model, formation.